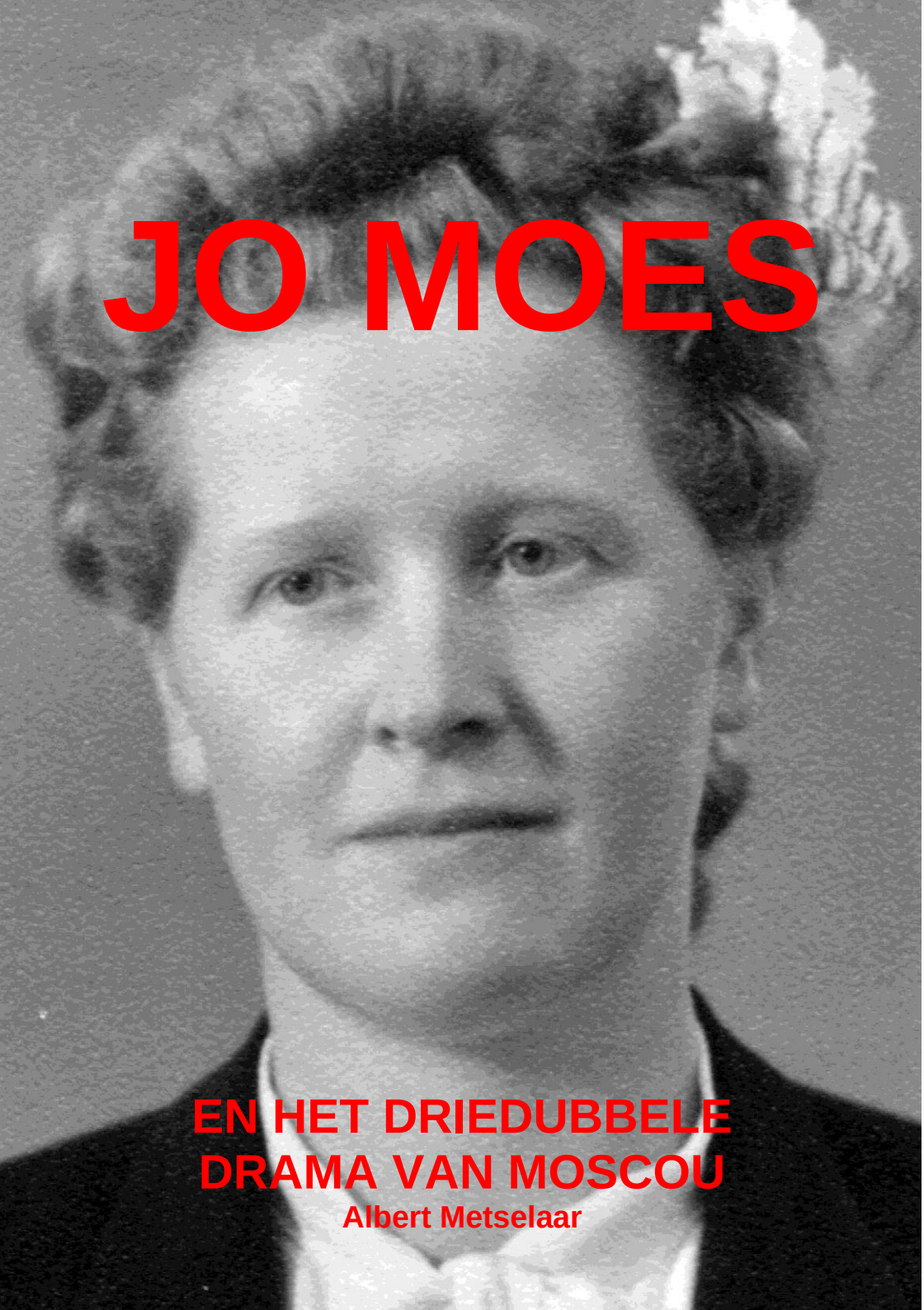

JO MOES

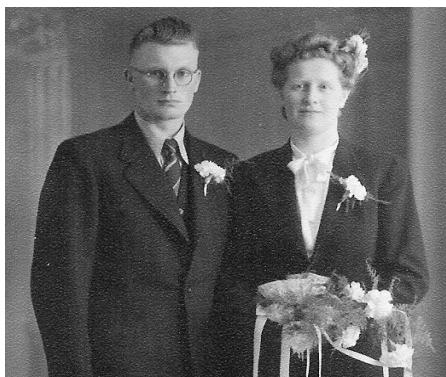
**EN HET DRIEDUBBELE
DRAMA VAN MOSCOU**

Albert Metselaar

Vrouwen hebben in de Tweede Wereldoorlog op veel gebieden een bepalende rol gespeeld, maar zijn daarin nogal eens ondergesneeuwd door de daden van mannen. Dit kwam mede doordat na de oorlog vooral de gesneuvelden centraal kwamen te staan. De anderen gingen verder, moesten verder, het leven ging door.

Jo Moes speelde een centrale rol in de redding van enkele Joodse onderduikers te Moscou, nu Nieuw-Moscou, ten zuiden van Hollandscheveld. Ze was een moeder voor onverwachte gasten, die hun leven lang een warme band met haar hielden. Zowel Jo (eigenlijk 'Johanna') als een van de bij haar ondergedoken vrouwen, werden weduwe, bij het zelfde drama. Het speelde zich af begin februari 1945. Op de drempel van de bevrijding, toen de oorlog beslist leek, sloeg een Landwachter toe, alsof er nog wat te winnen was.

Jo Moes op de trouwfoto uit 1949 met Reinder, de broer van Jan van der Helm.

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hoogeveen e.o.

© Albert Metselaar, Hoogeveen 2022.
Niets uit deze uitgifte mag worden openbaar gemaakt en/of
vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de auteur

DE JONGE JAREN

VAN JO MOES, VERZETSVROUW

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Johanna Moes werd geboren op 12 februari 1918. Ze werd kortweg Jo genoemd. Haar vader was in dienst. Het was tijdens de mobilisatie. Ze woonden op dat moment in de woning van de familie Post, aan het Zuideropgaande. "Moscou" werd het daar genoemd. Dat was een beetje raar gelopen. Jo's vader, Albert Moes, had verkering met een jonge vrouw van Alteveer, toen de mobilisatie uitbrak. Toen hij bericht kreeg om op te komen, werkte hij elders. Hij ging naar zijn ouders, vertrok naar zijn dienstplek, zonder afscheid te nemen van zijn vriendin, met gevolg dat die de verkering uitmaakte. Hendrika Post, de moeder van Jo, had ook verkering aan het begin van de oorlog. Haar vriend maakte de verkering uit omdat hij ziek was. Hij zou niet weer genezen worden. De man is dan ook vrij snel overleden. Hendrika Post had daar veel verdriet van. Drie maanden nadat hij het uit had gemaakt, is hij al overleden. Hendrika was niet zo'n verteller, en noemde dan ook niet de naam van haar geliefde, toen ze er later met de kinderen over had.

Hendrika Post kreeg in de loop van de oorlog verkering met Albert Moes. Ze werd zwanger. Ze wilde daarover niet praten. Ze probeerde het zo lang mogelijk te verbergen. Tegen de tijd dat haar lichaam liet zien wat er aan de hand was, en het huwelijk werd geregeld, was ze al ver heen. Albert Moes, 28 jaar, landbouwer van beroep, zoon van Albert Moes en Janna Botter, en de eveneens 28-jarige Hendrikje (Hendrika volgens de doopakte), trouwden op 29 december 1917. Al op 12 februari van het jaar daarop werd hun oudste kind geboren. Na de oorlog kregen ze een eigen pand. Een aannemer uit Hoogeveen bouwde aan de Wijde Wijk, niet ver van de familie Post, van tweedehands bouwmaterialen een boerderij. Daar probeerden ze samen een bestaan op te bouwen. Ze hadden wat bouwland, wat vee, en probeerden door ontginning nog wat meer grond te krijgen.

Jo woonde twee jaar in huis bij haar grootvader Jan Wolters Post, en ging toen met haar ouders mee naar de Wijde Wijk. Het had niet veel gescheeld of ze zou daarna bij een oom en tante zijn gaan wonen, want even leek het erop dat ze moeder zou verliezen. Toen ze 7 of 8 jaar oud was kreeg moeder dubbele longontsteking. Het leek toen zo slecht te gaan, dat de hele familie verwachtte dat moeder zou sterven. De kinderen werden ondergebracht bij ooms en tantes. Jo kwam in huis bij oom Wolter Post en tante Henderika in De Krim. Moeder is er uiteindelijk toch door gekomen.

Jo als kind, de oudste foto die van haar bekend is.

Jan Wolter Post voor zijn woning, Zuideropgaande 154. Trijntje Moes staat bij hem. Hier werd Jo geboren, hier zou ze met haar man Jan van der Helm de moeilijkste jaren van haar leven doormaken. Achter de beide linker ramen in de voorgevel woonden in de oorlogsjaren de Joodse onderduikers.

Toen ze weer helemaal hersteld was kwam de hereniging: de kinderen mochten weer naar huis. Jo ging naar de Gereformeerde school en de Gereformeerde Kerk, bij het Jan Wintersdijkje. Als oudste kreeg ze te horen dat ze op haar jongere broertjes en zusjes moest passen. Toen ze als kind eens van school kwam, en er een dikke onweersbui dreigde, liep ze met haar broertje Jan en zusje Trijntje aan de beide handen zo snel mogelijk naar huis. Ze schuilden bij iemand, met de beste bedoeling. Ze wachtten de bui af en het werd al later. Die bui was zo plaatselijk, dat hij bij de woning van de familie Moes langs was getrokken. Thuisgekomen, veel te laat, kreeg ze volop foeters van haar moeder. Waar kwam ze toch zo laat vandaan? De foeters en het verhaal bleven hangen tot op hoge leeftijd. Ze had toch haar best gedaan? Ze had toch zo goed mogelijk voor haar broertje en zusje gezorgd?

De jeugd van Jo was moeilijk voor haar geweest, zo vertelde ze later. Moeder kreeg kind na kind, en had weinig of geen tijd voor haar oudste dochter, en die moest zich vaak maar redden. Zo was Jo ooit eens een week ziek. Ze lag ziek op bed, werd niet gewassen, en haar mooie haar zat helemaal vol klitten, toen ze uiteindelijk weer opstond. Moeder had niet voor haar gezorgd. Ze moest al vroeg meehelpen. De familie had een broedmachine. Jo moest daar voor zorgen. Je moest zo oppas-

sen, want die kuikentjes konden maar zo tussen het deurtje of in de kachel komen. Bij de broedmachine stond namelijk een kuikenkachel, kolengestookt, om ze warm te houden. Het gebeurde een keer dat ze een paar kuikentjes dood drukte tussen het deurtje. Jo kreeg van haar moeder veel foeters, dat dit zo maar gebeurd was. Ook deze gebeurtenis zat haar later nog dwars. Als kind van 13 kreeg Jo aardappelrooiverlof van school. Vader stak de aardappels op en Jo haalde ze uit de grond. Vader werkte wel, maar praatte haast de hele dag niet, vertelde ze later. Als kind van 15 jaar ging ze mee naar Nieuwlande, om bij de boeren daar aardappels te krabben. Dat was altijd een hele toer. Bij regen, en vieze natte grond, lag ze met haar gebreide kousen in de natte grond. De knieën deden zeer, ze voelde zich ellendig. Het was een tijd waar ze met veel ongenoegen op terugkeek. Haar broertje Jan Moes ging ook al mee. Ze moest al om 5 uur uit bed, want ze moesten fietsend naar Nieuwlande.

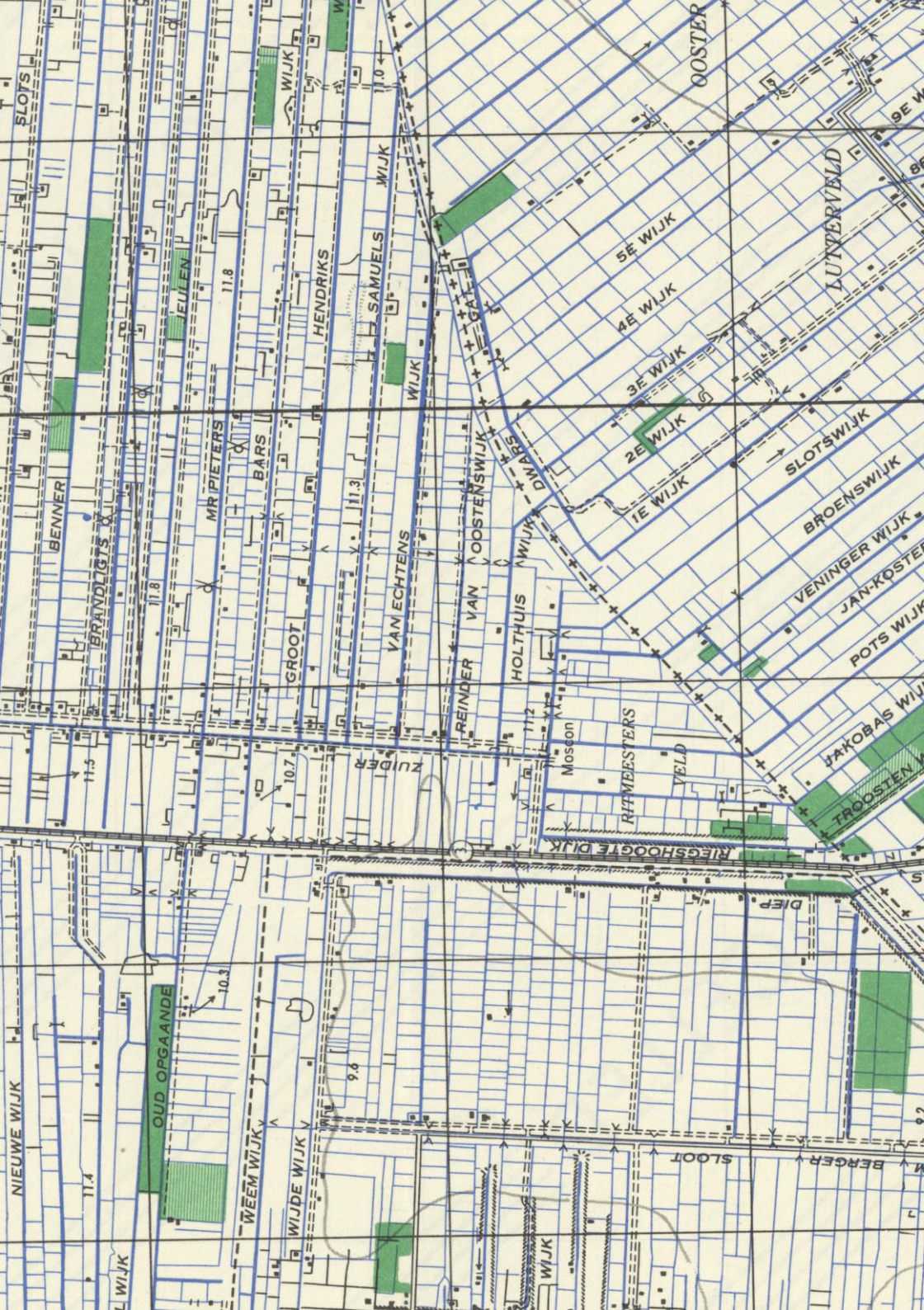
Om 6 uur moesten ze al op hun knieën voor de voren liggen. Iemand stak de aardappels met een vork op, en zij moest ze dan met haar handen uit de grond 'krabben'. Als het te hard regende, ging ze met haar broer Jan in een stroschuur. Als het lang duurde vielen ze in slaap. Als het weer droog was, moesten ze er weer voor, in de modder. Ze had ook een "schölk" voor, een schort. Die "schölk" was één grote vieze dweil geworden. Voor ze naar zo'n dag naar huis gingen, wisten ze hun handen eerst nog in een wijk. Die moesten schoon zijn.

Al met al kreeg Jo in haar jeugd veel verantwoordelijkheid, weinig aandacht en weinig waardering. Zo keek ze erop terug. Als de waardering wel kwam, was dat van moeder, niet van vader Moes. Vader Moes was een man die vond dat hij het alleen goed kon doen. Hij had op iedereen altijd commentaar, vertelde Jo. Toen ooit wat misging met een kipkar, waarmee Jo moest helpen hooi inhalen, was Leiden in last. Het losse hooi kwam aan het glijden, en vader ging tekeer. Jo was de oudste van de kinderen. Ze moest overal altijd bij helpen, maar kreeg ook overal van op de kop. En niet alleen Jo. Het is gebeurd dat vader al een dag of wat 'verkeerd' was, niet te genieten. Jo was toen 17. Toen kwam het zover, dat hij moeder Moes aanviel met een scheermes. Moeder zei tegen Jo: *"le mut naor de dokter gaon, want hij mut een spuit hebben"*. Jo naar Zuidwolde, op de fiets. De dokter wou eerst niet komen. Jo begon te huilen. Ze was helemaal overstuur. De dokter zag toen de ernst van de zaak in. De dokter kwam, met een spuit, en vader heeft drie dagen en drie nachten geslapen. Daarna was hij weer rustiger.

Vader was een zenuwpatiënt, zei Jo later. Haar moeder zei ook: haar vader was ziek. Vader deed veel werk op het land, en moeder en Jo melkten dan samen. Toen ze ooit eens samen onder de koeien aan de praat waren over vader, luisterde vader Moes achter de deur mee. Plotseling kwam hij achter de koedeur vandaan. Hij kwam aanvliegen als een wild dier, zo leek het. Jo vloog achter de koeien weg, de melkbank en melkemmer achterlatend achter de koe, het huis uit, weg..... Als zo iets gebeurde, was vader weer dagen verkeerd. Jo zelf was anders. Ze was goedig, eerlijk, hardwerkend, steeds erop uit om het beste er van te maken. Zo'n man zou ze ook krijgen. Haar inzet voor de familie zou haar uiteindelijk bij hem brengen. Ooit had ik diepgaande gesprekken met Jo. Later met haar tweede echtgenote. Zo ontstond voorgaand levensoverzicht.

Het hele gezin van Albert Moes en Hendrika Post. We zien Jo als oudste links. Daarna Moscou en omgeving, volgens de kaart van de geallieerden uit 1944.

DE JONGE JAREN

VAN JAN VAN DER HELM, VERZETSMAN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Een schilderachtig plaatje van Lhee, met links de woning waar Jan van der Helms moeder was opgegroeid.

Veel van wat hier nu verteld wordt, komt uit de herinnering van Reinder van der Helm. Reinder van der Helm (geb. 5-8-1924) en Jan van der Helm (geb. 15-8-1911) waren zonen van Arend van der Helm (geb. Oldendiever, 13-8-1880) en Lummigje Hofman (geb. 23-8-1886). Jan was geboren in Wittelte, bij Diever. Daar woonden zijn ouders vanaf hun huwelijk, op een huurplaatsje. Hun ouders waren getrouwd op 20 maart 1909. Arend van der Helm was toen 28 jaar oud geweest. Hij was een zoon van Jan van der Helm en Albertje Winters. Lummigje Hofman was wat jonger. Ze was toen 22. Haar ouders waren Arend Hofman en Margje Kerssies.

Jan had een oudere zus, Albertje, en kreeg daar nog een jonger zusje, Margje. Arend van der Helm was al voor zijn trouwen arbeider bij een Van de Berg in Wittelte. Hij moest trouwen, en kon toen van die Van de Berg een woning krijgen. Een klein boerderijtje, groot genoeg voor een arbeider en te klein om een arbeider boer op te laten zijn. Ze hadden twee koeien. Op het boerderijtje hadden ze een ook een dekbeer, een mannetjesvarken voor de fok. Wie zijn zeug wilde laten dekken kon ermee langskomen. Arend hoopte het daarmee ook een beetje beter te krijgen, maar dat wilde niet zo best. Een oude buurman zei dan ook: *“De olde boeken gaot der mit vandeur”*. Hij bedoelde: wie al eenmaal klant is bij iemand anders met een dekbeer, wie daar in de boekhouding staat, blijft bij zijn oude vertrouwde adres. Arend kreeg dus maar weinig klanten en de dekbeer kon dan ook eigenlijk niet uit.

Grootvader Jan van der Helm, vader van Arend van der Helm, was een vooruitstrevend man. Hij kocht een boerenplaatsje in Oldendiever. Daar zat eerst een Barends op, die naar Zorgvlied vertrok. Toen werd het plaatsje publiek verkocht.

Het was een zodanig klein plaatsje, dat er nog geen twee koeien op gehouden konden worden. Arend van der Helm en zijn gezin verhuisden van Wittelte naar Oldendiever. Het plaatsje werd later op Arends naam gezet. Toen hij er ook nog een stuk heideveld bij kocht, had hij in totaal zes hectare. Dat heideveld zou stukje bij beetje ontgonnen kunnen worden. Daar, in Oldendiever, zouden Arend en zijn gezin het beter kunnen krijgen. Ze woonden bij grootvader Jan van der Helm. Later kocht grootvader ook nog aanliggend land van Jan Koops Kruid erbij. Van die zelfde Jan Koops Kruid had grootvader in 1904 zijn eigen plaatsje ook al gekocht. Die was geëmigreerd naar Amerika. Grootvader had al met al zo ook zes hectare grond. Grootvader Van der Helm woonde min of meer tegenover Arend, aan de andere kant van de weg. Arend zat dicht aan de weg, en grootvader zo'n 300 meter achteraf. Het plaatsje van grootvader werd later overgenomen door oom Albert van der Helm (geb. Oldendiever 10-1-1871), een oudere broer van Arend.

De kleine Jan van der Helm en zijn broertje Reinder gingen naar de Openbare School in Diever. Ze kerkten in de Hervormde kerk van Diever, als ze kerkten. Zo vaak gingen ze niet. Moeder was nog van Gereformeerde afkomst, die was wat anders gewend. Vader was van vrijzinnig Hervormde afkomst. Ze hadden beiden belijdenis gedaan, dat wel, maar de kerkgang was aangepast aan wat bij veel gewone mensen van Hervormd Diever gewoon was. Iedereen noemde zich Hervormd, die niet of niet veel naar de kerk ging. De kinderen gingen ook naar de zondagschool van de Hervormde kerk van Diever. De mooie kerstfeesten bleven nog lang in de herinnering.

Na de lagere school stopte Jan met leren. Er was werk te doen. Jan hielp op het boerderijtje van vader Arend van der Helm. Toen hij een beetje groter was, ging hij mee maaien en hooien in Friesland. Grootvader Jan van der Helm deed dat ook al. Vader Arend en zijn broer Albert van der Helm namen dat over. Arend van der Helm ging 35 jaar achter elkaar elke zomer naar Friesland om gras te maaien en te hooien. De kinderen zagen hem later nog zo weggaan, op de fiets, bepakt en bezakt, de zeis in een zak aan de stang, en een drager voorop de fiets met een grote blauwe zak erop, waarin schalen zaten om zelf voor het eten te zorgen. Zo ging hij op reis. Als 15-jarige jongen ging Jan met zijn vader mee. Hij had geen gemakkelijke jeugd. Het was altijd werken. De braakliggende gronden bij hun boerderijtje moesten ook ontgonnen worden. Als ze weer thuis waren, en er was dan geen ander werk, dan moesten ze het heideveld achter het huis en verwilderde grond naast de woning ompitten. Ze wisten niet anders. Zo deed iedereen dat, als hij de kans had. Dat ging zo door tot in de 30'er jaren, tot alle grond ontgonnen was. Ze hadden te weinig vee en te weinig mest om goed op die grond te kunnen verbouwen.

Jan van der Helm

Het was de tijd dat de kunstmest in opkomst was. Daar was echter maar weinig voorlichting bij, zodat nogal wat mislukkingen het gevolg wa-

ren. De patentkali was goed op de aardappelen, werd er gezegd. Met de schoffel werd een gat gemaakt, de aardappel ging erin, en een hand vol patentkali ging er achteraan, er bovenop. De aardappels kwamen nooit op. De dure kunstmest had de aardappel compleet kapot gemaakt. Zo leerde men door schade en schande, in een armoedige tijd. Maar al met al ging het beter. Toen Reinder een klein jongetje was, was de boerderij al zo gegroeid dat er een derde koe bij kon. Dat was feest, dat die derde koe kon worden aangeschaft. Kippen hadden ze ook, en soms geiten. Maar dat was niks, die geiten. Veel konden ze ook niet hebben, want als vader naar Friesland was, moest moeder alleen overal voor kunnen zorgen.

De mannen kwamen vaak laat terug uit Friesland. Daar werd wat eerder gemaaid dan in Oldendiever. Ze kwamen pas terug, als in Oldendiever het gras hoog stond, en ook klaar was om gemaaid te worden. Maar ze bleven soms ook wel langer in Friesland. Als de Friese boeren gebrek aan arbeiders hadden, bleven ze langer. Boeren waarbij ze wel werkten waren Douwe Osinga en Douwe de Jong. Daar hadden ze vast contact mee. Als het weer zover was, kregen ze een brief van hen. De mannen fietsten naar Heerenveen. Daar werd op de markt met de boeren overlegd wie waar werken kon en wat hij zou verdienen. Een enkele keer ging men met de trein, maar dat was een uitzondering. Als ze terug waren moest al het werk op het eigen plaatsje nog gebeuren. Arend van der Helm hielp ook veel bij zijn broer Albert. Die was als werker niet zoveel waard, wist Reinder zich te herinneren, en had de steun van Arend hard nodig. Het gebeurde ook wel dat ze wel tijd hadden om thuis het gras te maaien, maar niet meer om het hooi in te halen. Zo gauw ze de kans kregen, gingen ze namelijk naar Holland. Ook daar waren ze werkzaam bij de boeren. Jan ook, vanaf zijn 15^e. Oom Albert van der Helm ging toen al niet meer mee naar Friesland en Holland. In tegenstelling tot Arend had zijn broer Albert al een paard. Het hooi werd dan ingehaald door oom Albert en moeder Lummigje Hofman. *“Hij had een witte kidde, dat kan ik mij nog best herinneren”*, vertelde Reinder.

De weg naar Holland was lang. De jonge Jan van der Helm en zijn vader fietsten naar Meppel, gingen daar met fiets en al op een boot, voeren naar Amsterdam en fietsten dan Noord-Holland in. Het was een hard leven. Vanaf Amsterdam moesten ze door wind en regen naar de boeren. Hoe hard het ook regende, ze kregen vaak geen onderdak. Als ze daarom vroegen, werden ze vaak weggestuurd. Een enkele keer kregen ze onderdak, als ze zelf maar zorgden voor een slaapplek in het stro, boven de koestal. Het is ook gebeurd dat het zo vreselijk heet was, dat ze vreselijk dorst hadden. Ze vroegen onderweg om water. Nee, dat deden die boeren niet. Ze hadden leidingwater, en dat kostte geld. Ze kregen niks. Bij de boeren waar ze werkten hadden ze het beter. In Purmerend en omgeving gingen ze aardappels, bieten en siepels, uien rooien. Jan was ook aan het werk op de dijken, als die gemaaid moesten worden. Later kreeg Jan zelfs een tijd vast werk bij een boer in Abcoude-Baambrugge. Daar was hij van maart 1931 tot mei 1932.

Reinder van der Helm

Toen hij al verkering had met Jo, is Jan nog eens een keer terug geweest. Hij is op die tocht met Jo bij alle boeren langs gefietst, waar hij gediend had. Ook bij de boer 'onder' Amsterdam. Dat was in die dagen een hele onderneming. Ze sliepen onderweg onder meer in Woudenberg, waar Jans zuster Albertje toentertijd al een tijd woonde. Ze gingen die tocht helemaal rond de Zuiderzee.

In het midden Jo als jonge meid, in 1935.

JAN EN JO KRIJGEN VERKERING EN TROUWEN

Op haar 15^e jaar ging Jo aan het werk in een confectiefabriek. Dat was in Hoogeveen. Ze kreeg er naailes en leerde prachtig naaien. Ze had zelf in die tijd amper goede kleren aan. Ze had het niet breed. Ze had een blauw jasje, waar je steenkoud in bleef, maar het hield je droog. Ze had een fiets met een ingezakt zadel, waarop het slecht fietsen was. Ze zat op de veren. Later weet ze problemen met de bekkenspieren aan dat slechte zadel. Een goed zadel kon er niet af, bij haar vader. Op de fabriek was geen werk genoeg meer, en Jo kreeg op haar 16^e ontslag. Toen ze 17 jaar was, ging ze als hulpje de hele familie door. De ooms en tantes hadden allemaal grote gezinnen. Jo was baakster en hulp in de huishouding, overal waar dat bij de kraamvrouwen maar nodig was. Ook haar naaiervaring op de confectiefabriek kwam nu goed van pas, want dat konden de tantes ook wel gebruiken.

Zo kwam Jo ook in Wittelte. Daar woonde haar tante Trijn Post, getrouwd met Jan Mulder. Vanaf de woning van Jan van der Helm's ouders in Oldendiever konden ze het pand van Trijn Post in Wittelte zien. Jan Noord woonde in de buurt, vooraan de weg, bij zijn schoonouders in. Zijn schoonvader was Hendrik Stevens Mulder, vader van Jan Mulder. Jan Noord en Jan Mulder hadden nogal eens wat samen, samen een paard, samen een hooimachine, maar die samenwerking ging niet zo best. 'Het akkedeerde niet, het botterde niet', tussen die twee. Jan van der Helm hielp als arbeider wel bij Jan Mulder, maar ging ook wel eens aan de slag bij Jan Noord. Als jongens als Jan of Reinder wat bij konden verdienen, was vader Arend van der Helm al lang blij.

Na zijn jaar in Abcoude-Baambrugge, is Jan van der Helm op het adres Loenersloot C4 in Ruinerwold aan de slag geweest bij Piet Alberti, een hereboer. Daar is hij vijf jaar geweest, van mei 1932 tot mei 1937. Dat was de tijd dat Jan een studie begon om bij de politie te komen. In de jaren in Ruinerwold is Jan ook lid geweest van een muziekvereniging. Hij speelde een blaasinstrument. Jan was geen man van hobby's, knutselen, actief in verenigingen of wat dan ook. Hij was vooral een man van

werken. Die periode in Ruinerwold, dat was een uitzondering. Dat was ook de tijd dat hij naar catechisatie ging om belijdenis te doen, én het was de tijd dat hij afscheid nam van de vrijzinnigheid. Jan's zuster Margje diende bij Meppel op Hesselings bij een hereboer Hillegjes. Die kwam in contact met schilder Freek Kamphuis uit De Wijk. Een ongetrouwde schilder, die samenwoonde met zijn zuster. Die Freek was lid van de Christelijke Historische Unie. Hij zat ook in de gemeenteraad van De Wijk. Het was een hele goede man. Hij sprak met Margje. Jan kwam nog wel eens bij Margje op visite, en leerde daar ook Kamphuis kennen. Die man sprak heel anders dan de vrijzinnige richting. Kamphuis ging naar een evangelisatiekerkje. Het gevolg was dat Jan van der Helm in zijn geloofsovertuiging steeds verder de confessionele richting op dreef. Ondanks dat, heeft hij in de tijd dat hij in Ruinerwold aan het werk was, daar wel in de Hervormde kerk catechisatie gevolgd en belijdenis gedaan. Maar hij voelde zich steeds minder aangesproken door de vrijzinnige predikanten.

Werken bij een hereboer viel als arbeider niet zo mee. Er kwam een nieuwe kans. Jan Noord kreeg TBC. Hij had werkvolk nodig, maar kon dat slecht krijgen. Jan Noord had een advertentie in de krant gezet, dat hij een vaste knecht zocht. Jan van der Helm hoorde dat. *"Ik deénke dat ik maor bij Alberti weg gao, dan zit ik ok wat korter bij"*, zei Jan. Jan Noord was blij. Jan heeft daar een paar jaar gediend, en had daar een beste plaats. Dammen, dat vond Jan van der Helm nog wel eens leuk, en aan Jan Mulder had hij een goeie dampartner. Tussentijds werd Jo ook wat ouder. Een jaar of 18. Jan Mulder mocht graag koppelen. *"Kooj vanaovend es weer bij mi'j, mit dammen?"*, vroeg Jan Mulder. En dan was Jo daar ook. Jo was ook wel in de kost bij Jan Mulder. Ze was wel eens drie weken achter elkaar bij Jan Mulder, helpen met hooien. Jan had wel aardigheid aan Jo. Hij had ooit al eens verkering gehad, maar dat was weer uit gekomen. Jo was een vlotte meid. Jan en Jo kregen verkering. Zo zijn Jan en Jo bij elkaar gekomen, door Jan Mulder. De verkering was flink vast geworden in 1938.

In de tijd bij Jan Noord stopte Jan van der Helm's politieopleiding. Hij moest voor een examen naar Amsterdam, zakte, en pakte de opleiding niet weer op. De hele opleiding moest hij zelf betalen, en dat was hem teveel. Jan had andere plannen. Hij en Jo spraken over trouwen. Het speet Jan Noord geweldig dat hij een goeie arbeider kwijt ging. Hij lag vaak in een tentje, vanwege zijn TBC, en had echt belang bij zo'n goeie knecht als Jan van der Helm. Jan van der Helm kreeg ook goed betaald, zo'n 250 gulden per jaar, bij Jan Noord. In die periode deed Jan van der Helm een bijencursus in Dwingeloo. Hij had enkele korven staan van Jan Noord, achter de schuur. Maar dit alles kon hem niet bij Jan Noord houden. Grootvader Post werd ouder en moest hulp hebben. De oude Post was boer, had land, Jan van der Helm was het boerenwerk gewend, en Jo was gewend om overal in te springen waar hulp nodig was. De oude Post had ook een veenbedrijf gehad, in De Krim. In zijn woning was ook een winkel geweest. Dat was allemaal al verleden tijd.

Jo en Jan trouwden 5 mei 1939, in het gemeentehuis van Zuidwolde. Er was feest op de boerderij van de oude Post in Moscou, na de bruiloft van Jan en Jo. Vanaf die dag bleven ze er ook wonen. De vader van Jo zag dit huwelijk helemaal niet zitten. Hij had liever een dochter extra gehad, om voor inkomsten voor zijn gezin te zorgen, zo beleefde Jo het. Hij ging nu een werkkraacht kwijt. In ieder geval was vader verbolgen. Hij was wel op het feest, feliciteerde zijn dochter en schoonzoon niet, en vader en moeder lieten zich daarna zes weken niet zien, al woonden ze ook

nog zo dicht in de buurt. En dat kwam door vader. Jo heeft dat als een moeilijke tijd ervaren.

Hoe anders was de bejegening door de familie Van der Helm! Jan kreeg twee koeien en twee pinken mee, als cadeau van zijn familie. Jan had altijd zijn verdiende geld ingebracht in de huishouding van vader en moeder Van der Helm, en die voelden zich nu verplicht om hem te helpen. Die hulp kwam dus niet van schoonvader Moes. Wel kritiek, toen het contact weer op gang was gekomen. Schoonvader Moes was het eigenlijk nooit eens met Jan. Al voordat hij getrouwd was, had Jan kunstmest gestrooid op het land van de oude Post, want de grond moest alvast in orde worden gemaakt, zodat ze bij hun trouwen een welvarend boerderijtje op konden zetten. Schoonvader Moes gaf toen al aan dat Jan verkeerde kunstmest gebruikte, en dat ging zo door. De familie Van der Helm was vaker in Hollandscheveld bij Jan en Jo te vinden dan de familie Moes, terwijl ze zelfs nog samen naar de kerk gingen. Jan en Jo kerkten namelijk Gereformeerd, aan het Jan Wintersdijkje. Omdat hij toch al van vrijzinnig naar confessioneel was opgeschoven, was de overstap naar de Gereformeerde kerk voor hem geen probleem.

Jan Wolter Post, vader van onder meer de bekende verzetshelden Johannes Post en Marinus Post. Hierna de trouwfoto van Jan van der Helm en Jo.

Grootvader Post zat in de kamer op de oostkant van de boerderij, waar ooit de winkel was, en Jan en Jo woonden in de kamer op de westkant. De zorg voor grootvader Post kwam voornamelijk op Jo neer. Achter de kamer van grootvader waren nog wat kamertjes, waarin zaken als petroleum opgeslagen waren, toen de winkel er nog was. Ingebouwd, onder een muur, zat de waterput. Grootvader Post was een belesen man. Hij las "De Standaard", een landelijke krant. Grootvader Post was geen gemakkelijk man. Hij had bedongen dat Jo iedere morgen een pannekoek voor hem moest bakken. Die moest om 8 uur klaar zijn. Als het nog maar een paar minuten over tijd was, dan stond hij al in de deur, waar de pannekoek bleef. Daar stond hij op! 's Middags om 12 uur moest het eten klaar zijn. Grootvader Post bestuurde alles. Als je jong bent, zoals Jo, dan was dat niet gemakkelijk. Er stond direct al druk op het huwelijk. Daar kwam nog bij dat er inmiddels ook zorg was voor kinderen. Op 23 februari 1941 werd Arend geboren, op 20 april 1943 volgde Albert.

Jo Van der Helm-Moes en de beide kinderen Albert en Arend.

DE ONDERDUIKERS

VAN JO MOES EN JAN VAN DER HELM

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Toen de oorlog eenmaal was begonnen, leek het leven eerst gewoon zijn gang te gaan. De maatregelen van de Duitsers troffen vaak anderen. De boeren in Hollandscheveld moesten wel volop rekening houden met alle mogelijke controlemaatregelen en regels van de voedselvoorziening, maar slecht hadden ze het niet. De oorlog kwam pas echt over de vloer toen de onderduikers kwamen. Die kwamen na de dood van grootvader Post. Grootvader Post, Jan Wolters Post, was geboren op 1 september 1863 in de gemeente Zuidwolde. Hij was getrouwd geweest en was weduwnaar van Trijntje Tempen. Hij stierf op 79-jarige leeftijd, op 10 oktober 1942, 's morgens om 5 uur. Zijn dood werd op het gemeentehuis van Hoogeveen aangegeven door timmerman en aanspreker van de begrafenisvereniging Hendrik Willem ("Hein") Damming. De familie bracht de oude Post naar zijn laatste rustplaats op de begraafplaats van Hollandscheveld, op 14 oktober 1942. Hij werd begraven in graf 51, blok B, gedeelte 4, bij zijn in 1931 overleden echtgenote.

Na de dood van grootvader Post kwam diens zoon Johannes Post eens langs. Die zocht onderdak voor Joden. Hij had er al heel wat onder dak gebracht, maar zocht nog steeds plaats voor anderen. Jan van der Helm en Jo hadden nu het kamertje van de oude Post vrij, en daar konden ze mooi onderduikers in huisvesten. Jan van der Helm was een goeie man. Hij had een goed karakter. Hij zou met niemand ruzie krijgen. Nee, dan was Reinder als jongen heel anders, vertelde hij. Reinder had meer van hun vader, en was als jongen opvliegend en driftig, maar dat werd later wel anders. Jan leek meer op de Hofmanskant, de kant van zijn moeder. Jan had wel eens een eigen mening, maar zocht altijd de samenwerking. Ze vergeleken hem daarin wel met zijn grootvader Hofman van Lhee. Hij las het Gereformeerde kerkblad van Drenthe, dat wel, maar anders eigenlijk niet. Zijn leven was ook toen volledig voor zijn werk, zijn boerderij, en zijn gezin. Jan en Jo kregen namelijk al snel twee zoontjes, Arend en Albert. Jo had ook de neiging om zich te schikken naar de familie. Als Johannes dan plaats zocht voor de onderduikers, dan moest dat maar.

Hun eerste onderduiker was Rob Norden uit Haarlem. Dat was een jonge vent. Die zat eerst bij Jan van der Helm, en ging toen over naar Jan Otten, ook op Moscou. Daarna kwam de familie Reiners in huis, via Johannes Post. Johannes' rechterhand – misschien moeten we ook zeggen: de man die Johannes stimuleerde en aanstuurde! – was Arnold Douwes. Arnold was zelf ook onderduiker. Arnold onderhield eveneens contact met de Van der Helms en hun onderduikers. We lezen in het dagboek van Arnold:

"Vrijdag, 28 Juli '44. (-) Op Moscou even aan geweest bij J. v.d. Helm (die met een nichtje van Johannes Post getrouwd is) , er zijn daar 5 Joden in huis: man, vrouw, 2 zoons en een neef. Twee broers van hem in Diever zijn voortvluchtig, ook zijn vader, die is nu bij hem in huis. Van de Joden kreeg ik een paar nieuwe pantoffels. Ze wilden graag weer studieboeken hebben voor de jongens: Meetkunde, Aardrijkskunde en Geschiedenis. Onderweg nog bij enkele andere klantjes geweest, alles was goed."

Szaya "Jo" Reiner.

Enige achtergronden van de familie Reiner: In juni 1943 bracht Johannes Post onderduikers bij Jan van der Helm en Johanna. Het waren Szaya Reiner en zijn gezin. Szaya ("Jo") was 20 juni 1897 in Krakau geboren als zoon van Ephraim en Rachel Reiner, en kwam in 1928 naar Nederland. Hij was getrouwd met de Poolse Lea Goldberg, een dochter van Avraham en Sarah Goldberg. Ze vestigden zich te Amsterdam en woonden in het pand Daniël Willinkplein 13-3. De koopman bouwde in Amsterdam een zaak op. Samen met zijn zwager (J.M. Obstfeld, getrouwd met een zuster van Szaya) leidde hij een pantoffelfabriekje, zo wist men zich later te herinneren. Het was de firma Rijnco. De fabriek werd in het voorjaar van 1941 in beslag genomen. Onder leiding van een 'verwalter' kon Szaya nog meer dan een jaar aan het werk blijven, maar als directeur stond hij dus onder een bewindvoerder. Szaya en Lea hadden twee zonen, Avraham en Marco, en door de omstandigheden een pleegzoon: Sally Kimmel.

Jo Reiner was naar Nederland gekomen om het antisemitisme te ontvluchten. Na de bezetting van Nederland kon hij geen kant meer op. Toen duidelijk werd dat de Nederlandse joden één voor één opgepakt werden, wist hij nog enige tijd door een 'Sperr' daaraan te ontkomen. Een 'Sperr' was een vrijstelling van transport. Ook dat was niet van lange duur en hij dook onder met zijn gezin. De mogelijkheid tot onderduiken werd verkregen door ingrijpen van hun buurman, dokter De Clerq Zubli. Deze was tot 1937 huisarts in Dedemsvaart geweest, en was in Amsterdam zijdelings betrokken bij het verzet. Hij is bekend geworden als behandelende geneesheer van de bekende verzetsman Gerrit van der Veer, nadat die in een vuurgevecht zwaar gewond werd. Tijdens een bezoek aan Gerrit van der Veer werd de arts gearresteerd. Hij overleefde de oorlog in het concentratiekamp Sachsenhausen. Dedemsvaart was ook het werkgebied van Arnold Douwes. Zo liep een link naar de Posten.

Het had niet veel gescheeld of het gezin Reiner was afgevoerd naar een vernietigingskamp. Ab Reiner: *"Dr. Zubli intervenieerde enkele minuten voordat wij uit ons huis gehaald zouden worden in de ingang van de huisdeur. Hij verklaarde dat mijn broer Marco roodvonk had."* Door deze mededeling lieten de Duitsers en hun Nederlandse handlangers het gezin even met rust. Lang genoeg om weg te kunnen komen. Johannes Post zorgde voor plaats in Hollandscheveld, in zijn ouderlijke woning, bij Jan en Jo. De pleegzoon Sally Kimmel kwam daar uiteindelijk ook, maar via een omweg.

Sally Kimmel zat op de kleuterschool met Anne Frank. In haar dagboek heeft ze genoteerd dat ze toen weg was van Sally. De moeder van Sally was Eva Goldberg, een zus van Lea Goldberg. Sally's vader was Felix Kimmel. Het huwelijk was geen goede toekomst beschoren. Vandaar dat Eva met haar zoon in 1930 vanuit de gezamenlijke woning zonder Felix naar Amsterdam verhuisden. In november 1942 zou op bezoek bij Gittel Goldberg, een derde zus, getrouwd met Abraham Cohn. Ze woonde in de Roerstraat. Er was in de straat een razzia, toen Eva Goldberg daar arriveerde. Ze werd opgepakt, vervoerd naar kamp Westerbork, enige tijd vrijgesteld van transport, maar op 18 mei 1943 alsnog op transport gesteld. Ze stierf 3 dagen later, 31 mei 1943, in Sobibor. Sally was inmiddels door 'meneer De Groot', Johannes Post, met de trein naar Hoogeveen gereisd. Dat was november 1942.

Aanvankelijk is Sally in huis bij Albert Moes en Hendrikje Post, de ouders van Jo Moes. Het is voor Sally een hele overgang. Geen waterleiding, geen elektriciteit, geen boeken, geen landelijke krant, alleen eens per week een streekkrantje, geen radio. Een boerengezin met een achttal koeien, wat varkens en kippen. Tweemaal daags lezen uit de bijbel, Nieuwe Testament, en volgens oude traditie stopt pa Moes zo nu en dan met lezen. Dan vraagt hij de kinderen wat het laatste woord was. Ze moesten wel luisteren en concentreren. Wat een ander leven. Alsof hij op een andere planeet terecht was gekomen. Als Johan Smit uit Rotterdam werkt Sally mee op de boerderij. Op zondagen gaat hij mee naar de Gereformeerde Kerk aan het Jan Wintersdijkje. Zijn duikadres werd later Gedempte Wijk no.15.

Op de achtergrond Szaya Reiner en zijn echtgenote. Daarvoor de kinderen Marco en Ab Reiner. Rechts de jonge Sal Kimel en zijn moeder.

Sally Kimmel is wat betreft de kleding helemaal aangepast, heeft een lichte huidskleur en geen donker haar, dus het lijkt allemaal niet zo op te vallen, maar de buurt gaat toch praten. Hij moet naar een ander adres, én een plek waar hij in afzondering zal moeten leven. Dat is veilig. Tot zijn grote verrassing wordt hij in april 1944 na slechts een korte wandeling bij zijn oom en tante en zijn neven ondergebracht, ondergedoken in de boerderij van Jan en Jo Van der Helm. In de dagboeknotitie van Arnold Douwes lezen we over het verzoek om boeken te mogen ontvangen. Dat helpt de jongens de dagen beter door.

Jo Moes vertelde over haar onderduikers, toen er na de oorlog vanuit Israël onderzoek naar werd gedaan: *“De familie Reiner hield zich vanaf midden juni 1943 tot februari 1945 voortdurend in de haar toegewezen kamer in ons huis verborgen, zonder gedurende deze tijd de straat te kunnen betreden. In de kamer bevonden zich twee bedden, waarin het echtpaar Reiner respectievelijk de beide zonen sliepen. De zonen van de familie Reiner konden geen school bezoeken en ook het echtpaar zelf was van elke verbinding met de buitenwereld afgesloten. Herhaaldelijk moest de familie Reiner bij dreigend gevaar in het hooi slapen, respectievelijk een schuilplaats in de kelder opzoeken, waarin geen licht brandde en die bovendien vochtig en zo laag was, dat men daarin slechts kon zitten of liggen.*

Ik kan uit eigen ervaring getuigen dat Salo Kimmel vanaf maart 1943 tot maart 1944 bij mijn vader, de heer Albert Moes, wonende Riegshoogtendijk C 194, gemeente Hollandscheveld, provincie Drenthe, illegaal gewoond heeft. Toen mijn vader de jongen niet langer bij zich kon houden, verklaarden mijn man en ik ons bereid hem bij ons te nemen, hoewel wij al vier familieleden van S. Kimmel illegaal bij ons herbergden. Onder de hooischuur hadden wij een schuilplaats gebouwd, die S.Kimmel en zijn beide neven als slaapplek diende. Overdag mochten zij zich in ons huis ophouden en door niemand gezien worden. Wanneer er overdag een razzia dreigde moesten zij zich – vaak urenlang – in de kelder verstoppelen. Alle onderduikers waren uiteraard niet bij de politie gemeld en kregen hun levensmiddelenkaarten van de verzetsbeweging.”

Hoe kwamen de onderduikers hun dagen door? Ab Reiner vertelde erover: *“Mijn vader was gewend hard te werken en voor hem viel weinig doen het zwaarst. Hij speelde 'patience' en wat schaak en schilderde aardappelen. Ik had uit A'dam meegenomen een algebra-boek en een boek voor zelfstudie van Engels. Het boek dat ons werkelijk fascineerde was een omstreeks 1870, in Duits-Gothische letters geschreven boek over de planimetrie (meetkunde in twee dimensies). Sal en ik namen het boek net zo vaak door, totdat we, op 5 na, alle problemen konden oplossen. Het was toen een handboek, maar behalve basis begrippen is het vak volkomen op uit de interesse geraakt, Sal en ik waren in '45 waarschijnlijk de grootste specialisten op dat gebied.....”*

In de woning van de familie Van der Helm waren twee woonkamers, waarvan de oostelijke woonkamer door de familie Reiner was betrokken, en de westelijke die van de Van der Helms bleef. In het hooivak werd een soort hut of hol gemaakt, waarin men kon slapen. De ruimte besloeg een meter of zeven, acht, van de lengte van het hooivak en was even breed als het hooivak, met dien verstande dat de brede "muren" een deel van de ruimte opslokten. De "muren" bestonden uit stropakken, waar met hooi afgedekte balken bovenop lagen. In noodgevallen kon men ook onder de vloer kruipen. De familie Reiner betaalde wat kostgeld, anders kon men

hen niet onderhouden. Behalve een neef van hen zouden andere mensen tijdelijk bij hen in wonen, eveneens ondergedoken, met het gevolg dat zeven of negen onderduikers voorkwam. Als we daarbij bedenken dat ze niet naar buiten mochten, en de twee opgroeiende kinderen beweging wilden, voelen we misschien iets van het benauwende van het onderduiken. Van belang is ook de opmerking dat de onderduikers van voedsel konden worden voorzien door de levensmiddelenkaarten van de verzetsbeweging. Iedere verzetsman en – vrouw had zijn of haar taak.

Het waren niet alleen Johannes Post en Arnold Douwes, aan wie de families Reiner en Sally Kimmel hun leven te danken hadden. De 'levensmiddelenkaarten', oftewel de vervalste distributiekarten en verduisterde bonnen, kwamen via medewerkers van de distributiekantoren en door het gewapende verzet, dat overvallen pleegde. Dat waren mensen buiten het directe netwerk van Johannes Post en Arnold Douwes. Dat was het werk van de KP en de daaraan gelinkte illegaal werkende distributieambtenaren. Heel concreet: Arnold Douwes kreeg bonkaarten van Jannie Raak, de verloofde van verzetsman Jan Naber. Jan overviel samen met Albert Rozeman distributiebureau's en zowel Jan als Jannie drukten bonnen achterover bij het distributiekantoor van Hoogeveen.

DE STIER

In die dagen ging het werk op de boerderij gewoon door. Jan van der Helm had voor de boeren in de buurt een bijzondere rol, als stierhouder. Moscou had haar eigen stierhouderijvereniging, waar Jan van der Helm lid van was. 30 Januari 1942 hield stierhouderijvereniging "Voorwaarts" van Moscou haar jaarvergadering. Voorzitter Klaas Okken deed de mededeling van de aankoop van de fokstier Effend (zie Hoogeveense Courant 7-2-1942):

"Het is de commissie gelukt de hand op een goede stier te leggen, hoewel het veel moeite heeft gekost om een dier te vinden zoals volgens de commissie deze vereniging moet hebben. Effendi is een zoon van de bekende Emir no. 15641 S, wiens moeder, Emir's Bertha, K.S. no. 94439 als driejarige 6.392 kg. melk gaf met 4.21% vet in 330 dagen. Moeder van Effendi is Lize 18. Deze gaf als twee jaar en twee maanden 4067 kg. melk met 3,69% vet, als drie jaar en drie maanden 4392 kg. melk, 3,80% vet (en) 189,6 kg. boter in 330 dagen".

"Voorwaarts" verkocht de stier niet, maar besteedde die uit voor f. 7,- per week. De verenigingskas van "Voorwaarts" stond er niet zo goed voor. Na aankoop van Effendi was er een tekort van f. 74,17, wat de leden gezamenlijk betaalden, "temeer daar er thans een stier was aangekocht, die zeer naar genoegen der leden was." In het bestuur van "Voorwaarts" zaten toentertijd ook H. Bijl, Bouwe Zijlstra en NSB-boer Harm ter Steege. De stierenhouder van die vereniging was Jan van der Helm zelf. Wie een 'tochtige' koe had, kwam langs bij het boerderijtje van Jan en Jo, de stier deed zijn werk, en Jan en Jo zorgden voor de f 7,- in de week dat de stier goed van eten en drinken had. Wat overschoot was een kleine extra verdienste voor henzelf. Jan was niet altijd thuis. Op de meest onverwachte momenten kon een boer met een koe langskomen. Als Jan er dan niet was, leidde de boer zelf de stier uit. Zo gebeurde het eens dat het beest begon te 'bokken' en te springen, waarna de boer de macht volledig over het beest kwijt is geraakt.. De stier ging op de loop rondom de boerderij. Jo wist het dier toch nog weer de stal in te lokken.

SPANNINGEN IN MOSCOU

DE FAMILIE KIST CONTRA HET VERZET

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Moscou, zo heette het zuidelijke deel van het Zuideropgaande. Het 'Nieuw-Moscou' is iets van na de oorlog. Het was vooral een boerengemeenschap, met boerderijen aan weerszijden van het Zuideropgaande, en enige arbeiders. De gemeenschap had een school (direct op de noordkant van de woning Zuideropgaande no. 154 van Jo Moes en Jan van der Helm), vanuit die Hervormde school hoopten de Hervormden te kunnen werken aan een eigen kerk of evangelisatievereniging onder de hoede van de Hervormde Kerk van Hollandscheveld, en eigen verenigingsleven. Ook enige boerderijen oostelijk van het Zuideropgaande, op de wijken, vielen onder dit Moscou. Daar woonde ondermeer Jan Kist, op het adres Groot Hendrikswijk 5.

In Moscou was ook een eigen brandweerploeg, als onderdeel van de brandweer van Hoogeveen. Aan het Zuideropgaande stond een motorspuit in een hok bij de Openbare Lagere School. In één van de lokalen hing een touw, dat in verbinding stond met een alarmklok op het dak. Als de brandklok alarm sloeg, rukten de buurtbewoners uit. De buurtbewoners die hier de 22ste augustus 1943 actief werden, waren Hendrik Snippe, Tieme Vlietstra, Harm Bloemberg, Jan Schonewille, Jan Veldman, Jan Okken, Harm ter Steege, Seine Schonewille, Harm Tibben en Hendrik Gruppen. Ze moesten naar de woning van boerenleider Jan Kist, die bij Moscou op een van de wijken woonde. Bij de eerste zonnestralen was zijn boerderij beginnen te branden. Het verhaal ging dat er 's nachts fosfor op het pand gegooid was. Zolang het duister was gebeurde er niets, maar het licht van de zon had de chemische stof doen ontbranden. Deze informatie ging rond na een gedegen onderzoek. Eén van de brandmeesters was maar liefst 27 uur bezig met dit onderzoek. De ander kon na 22 uur eveneens terugzien op flink wat werk. We kennen de namen en de tijden uit het rapport van de brandweer, opgestuurd naar de gemeente Hoogeveen, opdat de brandweertakken zouden worden uitbetaald.

Dat er sprake was van brandstichting werd direct al vermoed. De actiefste brandmeester was Hendrik Snippe, lid van de buurtschapsraad van dezelfde Landstand waarvan Jan Kist de buurtboerenleider was, terwijl ze tevens via de NSB en andere Duitsgezinde instellingen contact hadden. Er liepen al vrij snel met geweren bewakende lieden rond de brandende boerderij, die het publiek op afstand hielden en een oogje hielden op het spuiten. De brand was lastig onder controle te krijgen. Met veel moeite kon het voorhuis behouden blijven. De eerste brandweerman kon na 7 uur naar huis, vijf mannen hadden er 12-14 uur werk aan en twee brandwachten kwamen toch nog op 21 en 22 uur. Noch deze brand, noch drie andere komen voor op de lijst van KP-acties van provinciaal KP-leider Hemke van der Zwaag. Dat wil niet zeggen dat het verzet er los van stond.

Boerenleider Jan Kist (geb. 1888) woonde zover op de wijk, dat hij formeel niet meer onder Hollandscheveld maar onder Elim viel, en onder Moscou. Dat lag allemaal nogal complex in die dagen. Hij stond ingeschreven als Nederlands Hervormd, maar bezocht met zijn vrouw Maranatha-samenkomsten en de Gemeente des Heeren. Zijn boerderij was gebouwd in 1927. Hij huurde van Ds. J.P. Buiskool uit Krimpen aan de IJssel. De oppervlakte van zijn bedrijf was 9.98 HA, verdeeld

over 2.25 HA groenland, 6.55 HA bouwland en 1.18 HA erf en woeste grond. Hij had twee werkpaarden, ouder dan 3 jaar, twee melkkoeien, een pink, een kalf, een schaap met twee lammeren, een fokzeug met negen biggen, een jonge zeug, een contractvarken, acht kippen met zes kuikens en vijf konijnen. De vijf konijnen kwamen om in het vuur, de rest kon gered worden. Naar Hollandscheveldse begrippen had Jan een flinke boerderij. Naar buiten toe was hij een typische vertegenwoordiger van de Hollandscheveldse en Elimse boeren, maar telde zijn bedrijf amper mee als het gehouden werd tegen dat van de zandboeren.

Bij de Nederlandse Landstand, de verplichte boerenorganisatie onder Duitse leiding, was Jan Kist buurtboerenleider voor Hollandscheveld, Elim en Moscou, en de voorzitter van een lokale buurtboerenraad van ondersteunende landbouwers en veehouders. De boerenleider had meerdere functies. Hij was wijkhoofd van de Nederlandse Volksdienst en Winterhulp, voorzitter van de adviescommissie van de Plaatselijke Bureauhouder, paardentaxateur van het paardenfonds uit Nieuwlande en commissaris van de boerenleenbank uit Elim. Zijn invloed was in die dagen aanzienlijk. Zo men geen moeite had met zijn lidmaatschap van de NSB waren er door zijn functies mogelijkheden genoeg om vijanden te maken. Bij de brand bleef het voorhuis en de noordelijke zijgevel gespaard. De woning werd provisorisch gedicht, waardoor deze bewoonbaar bleef. Architect Krook uit Dalen berekende dat de reconstructie van de boerderij naar vooroorlogse normen f 3.840,74 kostte, gezien zijn opgave van 15 februari 1944. Bij de herbouw kreeg de boerenleider steun van het Fonds Herbouw Boerderijen, dat speciaal in het leven geroepen was om gedupeerde NSB'ers te steunen. In het archief van het fonds, bewaard in het Drents Archief te Assen, zit een dossier over de boerderij van Jan Kist.

Materieel was de familie zo op een gegeven moment weer uit de problemen. Emotioneel nog lang niet. In het pand woonden twee gezinnen, daar zoon Dörk – Derk Kist - na zijn huwelijk (15.03.1941) met zijn vrouw bij zijn ouders in was blijven wonen. Jan en zijn beide zonen Derk en Hendrik kwamen bij de Landwacht terecht. Jan en zijn beide zonen kwamen bij de Landwacht terecht. De Landwacht was hulppolitie, in dienst van de Duitsers. De Landwacht was opgericht om de NSB'ers de kans te geven zich te kunnen weren als ze werden aangevallen. Bang dat er nog weer wat zou gebeuren, zouden ze zich met hun geweer kunnen verbeteren. In de praktijk kwam het er echter op neer dat de Duitsers de Landwachters gebruikten voor razzia's tegen andere Nederlanders. Dörks verbittering dreef hem nét iets verder dan de andere Landwachters uit het gebied. Aangenomen mag worden dat de brand en de gevoelde dreiging in hem een verbeterheid losmaakten, die anderen niet of minder voelden. We lezen over de brand in het dagboek van Arnold Douwes:

"Zaterdag, 21 augustus 1943. Van Dedemsvaart naar Hollandscheveld gefietst. Bij Moes aan geweest om een fiets voor aanstaande woensdag te lenen (rendez-vous dag voor Meeder, zoon en dochter). Vanmorgen in de vroege de boerderij van de NSB'er (naam) afgebrand. Ze hadden het fornuis aangemaakt en waren gaan melken. Toen ze goed en wel onder koeien zaten, zagen ze het huis branden. Ze snapten er niet veel van. Er is een politie speurhond geweest, maar dat was een "goeie". Er doen allerlei gissingen de ronde over de ware toedracht. Even bij meester Zijlstra geweest en 44 bonkaarten afgehaald, die hij van Jannie Raak voor mij had ontvangen. We hadden het over het brandje bij NSB'er (naam). Hij dacht er het zijne van, temeer daar Joop het flesje fosfor had opgehaald. Toch is het niet met fosfor gebeurd. Bij Kats de ware toedracht der zaak vernomen."

Ik heb de brand bij Jan Kist persoonlijk nog met Arnold Douwes kunnen bespreken. Zowel bij de familie Albert Moes aan de Wijdewijk, als bij meester Hendrik Zijlstra en fietsenmaker Jan Kats hoorde Arnold over de brand. Hij wist zich later nog goed te herinneren dat er inderdaad sprake was van brandstichting, maar wie het gedaan had wist hij niet meer. Zo hij het ooit precies geweten heeft. Zijn dagboek lijkt de weg tot de dader aan te geven. Omwonenden vertellen los van elkaar dat er wél met fosfor gewerkt was, gezien het ontstaan van de brand bij de eerste zonnestralen. Zijn eerste verdachte, Joop, een verder niet van naam bekende onderduiker, is het niet geweest, wist Jan Kats (Riegshoogtendijk 37, rijwielhandelaar en taxichaufeur) hem te vertellen. Blijkbaar was het Arnold Douwes verder ontschoten, of wilde hij niet meer vertellen. Brandstichting was nou eenmaal niet datgene waar iedereen prat op ging. De zin *'Bij Kats de ware toedracht der zaak vernomen'* zegt genoeg. Jan Kats was lid van de KP-Nieuwlande, net als Arnold Douwes. De enige manier waarop Jan Kats precies zou kunnen weten wat de ware toedracht was, was dat hij als lid van deze KP het had besproken met een betrokkene. Deze dingen zweeg je doorgaans over, behalve binnen de eigen groep. Dat wijst op een brandstichter in de kring van de KP-Nieuwlande, en het was niet Arnold Douwes.

Een boerengemeenschap met aan de ene kant van de lijn NSB'ers, Landwachters en pro-Duitse Nederlanders, terwijl aan de andere kant van de lijn niet alleen Jan van der Helm en Jo stonden, maar ook hun buurman meester Pennings, en enkele andere gezinnen, waar onderduikers verbleven. Daar kon het heel goed gaan, als er geen lont in het kruitvat kwam.....

De spanningen liepen op voor Jo en Jan van der Helm, toen er na Dolle Dinsdag in de scholen in Hollandscheveld en omstreken Duitse soldaten gelegerd werden. Het ergste waren de troepen uit de Openbare Lagere School bij de Hervormde kerk. Dat waren Nederlanders in Duitse krijgsdienst, die werden opgeleid voor de Landstorm. Dat was een legeronderdeel dat de geallieerde opmars in Nederland zou helpen stoppen. De Landstormers stonden onder leiding van drie Nederlandse SS'ers: Van Oort, Pattist en Hoogendam. Deze SS'ers vielen vanaf 22 november 1944 overal binnen waar ze Partizanen en onderduikers vermoedden. Hollandscheveld onderging een waar schrikbewind. Er werd door het verzet een beroep gedaan op de Van der Helms toen er onderdak gezocht moest worden voor twee dames: de zusters Hoepelman. Hun verhaal, en hoe ze bij hen kwamen:

DE DAMES HOEPELMAN EN HUN GANG LANGS VIER ADRESSEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

**Jacob Hoepelman (1873-1942), vermoord te Auschwitz. Vader van Kitty en Grietje Hoepelman, ondergedoken in Hollandscheveld en Moscou. Vader was diamantbewerker en commissio-
nair. Een gelovig man.**

De beide dames waren Kitty, uit het eerste huwelijk van vader, en Grietje (geb. 1901) uit het tweede. De Amsterdamse familie Hoepelman viel uit elkaar in de zomer van 1942. De dames Hoepelman, Kitty Hoepelman en haar halfzuster Grietje Scharlewie-Hoepelman, kwamen juli 1942 per trein naar Hoogeveen. In Amsterdam werden ze door hun niet-Joodse vrienden en familieleden op de trein gezet. Het werd een afscheid voor jaren. Ze werden overgenomen door leden van het studentenverzet. "We zijn afgezet voor

Homan", wist Kitty zich te herinneren. "Homan wist alles." Daar werden ze opgepikt door andere leden van het verzet, die hen naar meester Wiegman brachten. Dat was de hoofdonderwijzer van de Hervormde school van Hollandscheveld. "Wiegman heeft de kat uit de boom gekeken of we hem bevielen. Ze nemen vreemde mensen in huis en ze weten niet wie!"

De zusters kregen samen een slaapkamer toegewezen, op de noordkant van de woning. Overdag zaten ze in een klein kamertje, aten mee in de keuken of waren op hun slaapkamer. Buiten kwamen ze niet. Ze moesten onverwachts vertrekken. Mevrouw Volger, de weduwe van de toenmalige Hervormde predikant van Hollandscheveld, herinnerde zich de situatie nog goed:

"Toen ik in Rotterdam bij mijn ouders was, waren er twee Jodinetjes, die waren bij meester Wiegman, maar die kregen een teken dat ze absoluut weg moesten. Toen zijn ze bij ons geweest. Ze konden niet beneden zitten. Ze moesten boven zitten. Beneden keken ze dwars door het huis, dat kon niet. Ze zijn een week geweest, weet ik nog wel. Toen het veilig was zijn ze weer naar Wiegman gegaan. Een paar jaar later, toen mijn man in Amsterdam beroepen was, kregen we een bos bloemen gebracht. Zij woonden in onze wijk! Wij woonden op de Meeuwenlaan en zij woonden op de Sperwerlaan."

Na dit bezoek aan ds. Volger konden ze weer naar hun kamer bij meester Wiegman. Daar bleven ze twee jaar binnen. "Daar heb ik wel om gehuild als het heel mooi weer was en ik meisjes op de Wieken zag lopen. Ik was ook jong!", verzuchtte Kitty. "De mensen waren goed voor ons, maar je was je vrijheid kwijt. Je

moest je richten naar iedereen en je had geen eigen wil." Het was een manier om te overleven. Hun vader, moeder en vijf broers werden door de Duitsers omgebracht, slecht één gemengd gehuwde broer heeft de oorlog overleefd. Ook Grietje's man en drie kinderen zouden de oorlog overleven. Dat ze niet bij haar gezin gebleven is, was een keus van het verzet. Het werd te gevaarlijk geacht. Eén van haar kinderen was al verloofd en ze was met haar vader bij haar verloofde ondergedoken, achteraf in Amsterdam-Noord. Voor Kitty was de steun van haar zuster in deze moeilijke jaren van grote betekenis: *"Ik was er erg blij om dat ze met mij ondergedoken was, anders had ik het niet gehaald. Dat weet ik absoluut, want ik had angsten. Alles wat vreemd was, was angstig voor mij. We hebben elkáár gesteund. Ik was haar steun en zij was mijn steun."* Haar 13 jaar oudere zuster Grietje, vervulde een moederrol voor de door fobieën gekwelde Kitty.

Het was een hele kunst om de dag door te blijven komen. Kitty hierover: *"We hebben aardappels geschild, gelezen, maar ons vooral dood verveeld natuurlijk. We spraken over Amsterdam. Als we dat maar weer zien, als we dit maar weer zien. Dagdromen. Het geloof speelde in de beleving geen rol. We hadden negen kinderen en niet één van de negen kinderen is gelovig geworden. Integendeel, ze waren allemaal gemengd gehuwd. Vader en moeder waren wel gelovig. Mijn vader vond het niet leuk, maar op het laatst wende hij eraan."* Na de oorlog vormden de ervaringen van de periode daarvoor zelf een blokkade om gelovig te zijn: *"Hoe kunnen wij nog geloven?"* zei de Joodse Kitty, terugkijkend op de vernietiging van haar familie en bekenden.

Van wat er in Hollandscheveld om haar heen gebeurde wisten Kitty en Grietje niet zoveel. *"Wij hoorden in ieder geval dat Henk Raak gefusilleerd was. Toen we dat hoorden waren we kapot. We hoorden ook over razzia's. Ze (de Wiegman) hadden nog een onderduiker, een kind, eerst een baby van een jaar. Het was een schat van een jongen. Niemand wist dat het een Joods jongetje was. Het was een zoontje van een rabbijn. Hij heette Menno, dat was zijn schuilnaam. Zijn echte naam was Menachem Philipson. Ze hebben hem als hun eigen kind beschouwd. Eigenlijk door het kind hebben we ook wel een leuke tijd gehad. Hij had ontzettende grappige dingen. We hadden zo'n pret om dat kind! Als kind van een rabbijn mocht hij geen spek eten eigenlijk. Om twaalf uur aten we warm. Dan deelde mevrouw Wiegman vlees en spek uit. Als ze baden graaide Menno dat spek van de borden en stak het in zijn mond. We hadden reuze lol. Ze hadden een oude vieze pispot en dan liep hij langs het water met de pispot in zijn handen. Ach, het was zo'n leuk joch".*

Er kwamen ook veel mensen uit het verzet bij Wiegman over de vloer. Arnold Douwes at mee, en Leons. De laatste vouwde netjes zijn handen voor het eten, maar viel op door de manier waarop. *"Toen zei mijn zuster direct: die is van ons!"* Ze herkende in hem zijn Joodse achtergrond. Iets wat hij zelf toen nog niet wist. Als baby van vijf maanden oud was hij uit Leiden naar Hollandscheveld overgebracht.

In de woning van meester Wiegman was een schuilplaats, waarvan Kitty en Grietje in geval van nood gebruik konden maken. Kitty en Grietje hebben die zelf bedacht, van een kast. Op hun slaapkamer was een ingebouwde kast. Door er kleding voor te hangen, viel de deur niet meer op en kon de kast als onderkomen dienen. Een buurjongen "verbouwde" de kast. De scharnieren werden verplaatst naar de bovenkant en gecamoufleerd door een kapstok met kledingstukken.

In de vroege morgen van zaterdag 8 juli 1944 zal de schuilplaats uitkomst bieden. De woning van de familie Wiegman wordt omsingeld door landwachters uit Hollandscheveld en omstreken. Ze trappen tegen de deur. Ze trekken aan de bel en proberen het slot kapot te schieten. Dit lukt hen niet, waarna ze een paar keer dwars door de deur heen schieten.

De slaapkamer van de Wiegmans grensde aan het schoolplein, op de zuidkant van de woning. Ze sliepen met de ramen open en werden meteen gewekt door het geschreeuw en de schoten. Meester Wiegman komt de trap af, opent de deur en vraagt wat er aan de hand is. Er volgt een flinke woordenwisseling, waarin de landwachters duidelijk maken dat ze het huis willen doorzoeken. Als Wiegman gevraagd wordt hoeveel mensen er in huis zijn, antwoordt hij: *"Drie volwassenen en een kind"*. De derde volwassene is een logerende oude tante.

"O, Heer, dat ze toch in de schuilplaats mogen zitten!" bidt meester Wiegman, als de landwachters de trap op stormen. Als ze op de kinderkamer komen, waar Menno slaapt, houdt mevrouw Wiegman hen woedend tegen: *"Willen jullie ons kind ook nog wakker maken?" "Da schläft ein Kind, nicht dahin!"* De andere kamers worden doorzocht. Er wordt niemand gevonden. *"Ik slaap verschrikkelijk slecht, altijd al"*, vertelde Kitty. *"Toen ze kwamen die nacht gaf mijn zuster mij een opdonder, we sliepen in één bed, om aan te geven dat ze er waren. Ik vloog uit bed, in de kast. Mijn zuster had een prothese in haar mond, die stond in een beker water op de slaapkamer. Ik moest weer terug uit de kast om die beker weg te halen, anders zouden ze zien dat er iemand gelegen had. Ik heb hem gehaald en ze hebben er niets van gemerkt. We hadden het bed open gegooid en hadden altijd een emmer water met een borstel erin klaarstaan, net of er iemand bezig was met haar werk"*. Hoewel er niemand gevonden is, wordt meester Wiegman toch meegenomen. Hij komt eraf met acht weken OT-werk bij vliegveld Havelte. De onderduiksters zijn veilig. Tot de 22^e november 1944.

Inmiddels is ook de Hervormde school gevorderd en bevolkt door soldaten. Na enige weken naast een "kazerne" gewoond te hebben, met alle spanningen van dien, krijgt de familie Wiegman het bevel de woning te ontruimen. In het pand zullen de officieren van de in de school gelegeerde troepen gehuisvest worden. Waar moeten de Wiegmans zo gauw heen met de dames Hoepelman? Hun Joodse onderduiksters zijn ten einde raad. *"U zet ons toch niet zo maar op straat?" "Ik weet het niet meer, hoe het moet. Dat weet God alleen!"*, is het antwoord van meester Wiegman. Even later zitten ze achter op de fiets. Kitty zit achterop bij "Broeder Hendrik", Hendrik Zijlstra, een van de onderwijzers van de Hervormde school, en haar zuster bij meester Wiegman. Zo hobbelen ze op klaarlichte dag langs het Zuideropgaande naar Moscou, naar de woning van Jo en Jan van der Helm.

Waar worden ze ondergebracht? Er is eigenlijk geen ruimte meer, in de woning van Jo en Jan van der Helm. Alle slaapplekken zijn bezet. Er wordt een noodoplossing bedacht. De kinderen Arend en Albert van der Helm verhuizen uit hun eigen bedstee naar het voeteneinde van hun vader en moeder. De kinderbedstee wordt tijdelijk de slaapplek van de dames Hoepelman. Dat kan natuurlijk niet lang duren. Daar komt nog bij dat de dames Hoepelman veel spanning met zich meebrengen. Met hen komen de verhalen van de invallen, de angst, de onzekerheid voor de toekomst, en dat boven op de spanningen die toch al gevoeld werd. Hollandscheveld beefde in die dagen onder de terreur van de SS.

Net zo plotseling als de dames Hoepelman gekomen waren, verdwenen ze weer. Ze worden door hun helpers van de ondergrondse naar de burens gebracht, naar de familie Pennings, het onderwijzersgezin dat direct ten noorden van hen woont, met alleen een stukje 'dijkje' ertussen, toen nog een eenvoudige zandweg. Jo heeft dat toentertijd niet geweten. In de oorlog sprak je zo min mogelijk over geheime dingen. Alles wat je wist, kon je vertellen als je gepakt en verhoord werd. Daar kwam nog bij dat Jo Moes mevrouw Pennings niet zo graag mocht. Jo vond mevrouw Pennings maar een kakmadam, die zich ook nog eens niet netjes gedroeg, want er werd ook nog eens openlijk over gesproken dat ze een relatie had met een andere man. Het verblijf bij de Pennings zou voor tijdelijk zijn, zo werd gezegd. Het was even aanzien hoe het de wederzijdse partijen daar beviel. Per slot van rekening hadden de Pennings ook niet op de kostgangsters gerekend. De dames Hoepelman verbleven op de slaapkamer op de zuidkant van de woning, boven de woonkamer. Van daaruit zagen ze zo nu en dan de onderduikers van de burens, de familie van der Helm. De gezusters Hoepelman bleven er tot februari 1945.....

Jan, Jo en de inmiddels geboren kinderen Arend en Albert, achter hun boerderijtje aan het Zuideropgaande.

Het laatste stukje van de Gedempte Wijdewijk. In de berm links liep het pad, waarover Jan van der Helm rende, op ons af, toen Dörk Kist aanlegde en schoot. Hier werd hij opgehaald door de familie Ter Steege.

MOORD JAN VAN DER HELM

7 FEBRUARI 1945, HET EERSTE DRAMA

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Tijdens een van de spannendste perioden uit de geschiedenis van Hollandscheveld en omstreken, waren Nederlandse SS'ers in de school bij de Hervormde kerk gelegerd. Het ging om rekruten, Nederlanders die gekozen hadden voor de politieke SS en uiteindelijk onder de wapens waren geroepen. Onder leiding van de beruchte SS'ers Auke Pattist, Dirk Hoogendam en Van Oort pakten ze mensen op uit de wijde omgeving, die ze flink mishandelden en overgaven aan de Duitsers. Een andere SS'er, Karel Robbertsen, deed zelfstandig opsporingswerk, en was al even berucht als de andere drie. In die periode was er geen huiszoeking bij de familie Van der Helm. Gelukkig was er niemand geweest die hun naam had doorgegeven in verband met onderduikers. Op 1 februari 1945 zouden de SS'ers van de Landstorm te Hollandscheveld de door hen bezette scholen weer op moeten leveren.

Eind januari trokken ze weg. De opleiding van de rekruten was achter de rug. Auke Pattist werd overgeplaatst naar Hoogeveen. Vandaar ging hij naar het Rijnfront, naar Arnhem, waar hij tot het eind van de oorlog lag. De scholen werden dan wel volgens afspraak verlaten, maar er was al weer een nieuwe bezettingsmacht in aantocht. Pattist daarover: *"Toen ik wegging, kwam een Flak-Batterie der Waffen-SS vanuit Scheveningen in de school naast de kerk te liggen. (2 cm. Doppelt-Flak)."* Van die nieuwe SS-eenheid heeft de bevolking weinig last gehad. De razzia's vanuit de school waren achter de rug. De SS'er Karel Robbertsen bleef achter, in zijn woning aan de Riegshoogtendijk. Hij vertegenwoordigde het gezag, zoals we zullen zien. Hij verbleef in het pand Riegshoogtendijk no. 39, de gevorderde woning van Fake Metselaar.

Het was 7 februari 1945. Om een uur of half 10 's ochtends kwamen twee Landwachters, Dörk Kist en Jan Scholing, de plaatselijke commandant van de Landwacht, aan de deur bij Jan van der Helm. Ab Reinder vertelde het volgende over de Landwachters: *"Er waren al eerder Landwachters op de boerderij van de Van der Helms geweest. Eens kwamen er 's nachts Landwachters om Jans hulp te vragen bij het opladen van een clandestien geslacht varken. De familie Rinat (= Reiner) sliep toen al ongeveer een jaar preventief in de strokelder. De Landwachters hadden daardoor niet gezien dat er onderduikers waren. De eerste die mijn vader gezien heeft was een zigeuner, die om het huis liep toen de deur van de deel op slot bleek te zijn. De man kwam een veulen voeren, of voer halen voor een veulen: hij deed dat geregeld. Volledig toevallig kwamen direct daarna Dörk en zijn kornuit om een paardentuig en 20 k aardappelen te vorderen. Zonder kwade bedoelingen vertelde de zigeuner van zijn bevinding....."*

Jo Moes was niet thuis. Ze haalde distributiebonnen, vertelde ze later. De Landwachters trokken aan de deur. Hij zat op slot. Op "volluk!" werd niet gereageerd. Wel hoorden ze binnen iemand lopen. De beide Landwachters scharrelden wat rond het huis. Achterop het land zagen ze Jan. Hij had zijn oudste zoontje van vier bij zich. Jan had bij de Riegshoogtendijk wortels ingekuild en was deze aan het opladen, om ze door het paard naar huis te laten trekken, waar ze als bijvoer voor de vier koeien werden gebruikt. Jan zag de beide Landwachters naar zich toelopen, en

vertrouwde het voor geen cent. Hij stuurde zijn zoontje naar de grootouders, de familie Moes op de Wijdewijk. Hun woning stond even ten westen van de Riegshoogtendijk, aan de toen nog niet gedempte Wijdewijk, in de gemeente Zuidwolde.

De Landwachters arriveerden en vorderden het paardetuig, voor het Duitse leger. Jan stond dit tuig met tegenzin af. Maar wat moest je? Alles ging goed, tot hem gevraagd werd wat dat toch was, bij hem in huis. De deur zat op slot en toch liep er iemand Op dat moment zette Jan hen op een lopen. Zo hard hij kon rende hij over het pad langs de Wijdewijk. Gezien de afstand die Jan zo nog af wist te leggen, moet hij de beide Landwachters overdonderd hebben in in vertwijfeling achtergelaten hebben. Maar toen ze zich realiseerden wat er gebeurde, ging het snel. Dörk Kist legde zijn geweer aan en schoot Jan dwars door zijn lijf. Om 10.00 uur viel Jan ter aarde en stierf ter plekke, tussen de huidige panden Gedempte Wijdewijk no. 15 en no. 17.

Onbedoeld waren er nog minstens twee getuigen van de dood van Jan van der Helm. Klaas Jonkman en zijn vrouw Lammigje Jonkman-ten Hoeve fietsten via de Wijdewijk en de Riegshoogtendijk naar hun zoon Johannes, die aan de Coevorderstraatweg woonde. Op de Riegshoogtendijk fietsend zagen ze de Landwachters naar Jan toelopen. Ze besloten onmiddellijk terug te keren naar hun woning, aan het Zuiderdiep, om hun onderduikers te waarschuwen. Bij hen en hun buurman Hendrik Bos zaten Rieks Zomer en mannen van zijn knokploeg ondergedoken. Terug op het pad langs de Wijdewijk kropen ze al bij het eerste schot onder de heg van de eerste boerderij, uit angst om geraakt te worden. Ze hoorden Dörk Kist roepen: "Jan, ik schiet op raak of!", waarna verscheidene schoten volgden. Jan van der Helm rende langs hun schuilplaats. Weer een schot.

De kogel ging Jan van der Helm de rechter zij in, en kwam aan de andere kant weer naar buiten. Hij bleef dood liggen. Zo gauw ze de kans kregen, maakten Klaas en zijn vrouw dat ze wegwamen. Hun boodschap maakte de KP'ers van Rieks woedend. Vooral Jan de Zeeuw was door het dolle heen. De wapens werden gegrepen. Ze wilden direct de achtervolging inzetten en Dörk en zijn commandant overhoop schieten, voor wat ze Jan van der Helm hadden aangedaan. Klaas Jonkman en Hendrik Bos brachten de KP'ers na veel praten tot bedaring. De woede bleef groot, maar geconfronteerd met de represailles die de dood van twee Landwachters op zouden roepen, wisten de KP'ers zich in de hand te houden.

En die andere kleine getuige? De zoon van Jan, die zag en hoorde, hoe zijn vader daar werd vermoord? De kleine jongen wist niet wat hij moest. Hij was nog niet bij zijn grootouders gearriveerd. Het ging allemaal te snel, voor zijn kleine benen. Vader weg, moeder was er niet en wat doe je dan? Hij rende in paniek naar de Gereformeerde school, even ten zuiden van het Jan Wintersdijkje. Het was voor zijn kleine benen een heel eind noordwaarts. Grietje Mulderij (geb. 1937) was een dochter van Andries Mulderij en Jacoba Pol. Ze woonden aan het Hollandscheveldse Opgaande. Ze wist zich goed te herinneren wat er gebeurde, op weg naar school en in de school zelf:

"Bij ons op school zat een jongen van Van der Helm. Die kwam 's morgens niet op school. We hadden al door dat er wat mis was. Toen we over het Jan Wintersdijkje liepen, lagen er allemaal Landwachters langs de weg. En wat zeiden ze, tegen ons kinderen? Je moet opschieten, want we schieten je door de poten. Tegen kinderen!"

Wij kwamen van het Hollandscheveldse Opgaande en liepen naar de Gereformeerde School van Meester Bos. Dat was een eind lopen en toen ook nog hard rennen, door die Landwachters. We kwamen hijgend aan op school. Kinderen toch, wat is er gebeurd? Vroeg Meester Bos. Die wist ook veel wat hij niet mocht zeggen, want hij zat ook bij de ondergrondse. Meester, ze hebben tegen ons gezegd dat ze ons door de poten zouden schieten! Wie heeft dat gezegd? Vroeg de meester. Meester, dat waren landwachters. Ik weet niet wie ze zijn. Er werd niet weer over gepraat. Nou, nu zijn ze er allemaal, behalve de jongen van Van der Helm, constateerde meester Bos. We wachtten nog even, en daar kwam de jongen van Van der Helm aan. Schreien, schreien! De meester zei tegen hem: Wat is er aan de hand jongen? "Och pappe, pappe, pappe", schreide de jongen. Wat is der dan met pappe? Hij riep schreiend uit: "Ze hebt mien pappe net dood eschèuten meester! Want hij wol zien peerd niet inlèvern". De jongen was helemaal kapot en wij als kinderen hadden allemaal met hem te doen. Dat gezicht van die jongen, dat zie ik nog zo voor mij. Het zal de oudste zoon zijn geweest. Hij zat niet bij mij in de klas, maar alle kinderen kregen het mee, toen het gebeurde, en iedereen had met hem te doen." Einde eerste drama.

De laatste momenten uit het leven van Jan van der Helm werden ook gadege-
slagen vanaf de woning van Harm ter Steege, Wijdewijk no. 17. Toen Jan van der
Helm gevallen was, snelden Harm, zijn zoon Paul, en zijn schoonzoon Aaldert Bijl
erheen. Dörk Kist had geschoten vanaf het midden van de Riegshoogtendijk en
kwam in alle rust op de mannen toelopen. "Ik heb 't eziene, hij is dood", consta-
teerde hij nuchter. Als stroper had hij een vaardige hand van schieten, wat nu als
Landwachter van pas was gekomen. "Dörk, Dörk, hoe hej dat toch kunnen doen!",
riep Aaldert uit. "Hol ie oen bek, Aaldert Biel, aans krief d'r ok iene!", was het barse
antwoord. De beide Landwachters liepen weg en Harm, Paul en Aaldert legden
Jans levenloze lichaam op een ladder. Zo droegen ze hem uit zicht en legden hem
neer tussen Ter Steege's woning en een dicht daarop staande schuur. Twee of drie
SS'ers kwamen erbij. Harm ter Steege, zijn vrouw, dochter Griet, Aaldert Bijl en
zoon Paul stonden met de handen omhoog voor de lopen van hun geweren, terwijl
ze de situatie opnamen. Inmiddels was ook dokter Reynierse al ingelicht. Plotseling
was hij er, op zijn motor en op pantoffels. Hij kon enkel de dood constateren en
barstte los tegen de SS'ers. "Verrekte moordenaars" en "zwijnen" was nog het
minst grove van zijn scheldkanonnade. Het effect was, dat de SS'ers afdropen.

***De oude Gerefor-
meerde Kerk van
Hollandscheveld.
Jan van der Helm
was diaken binnen
het kerkgenoot-
schap.***

MOORD SZAYA REINER

7 FEBRUARI 1945, HET TWEEDE DRAMA

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De schoten alarmeerden de hele buurt. In Jans boerderij zaten vijf Joodse onderduikers weggekropen in het hooivak. Eén van hen, Jo Reiner, op het moment dat de Landwachters aan de deur kwamen net van "t huusie" gekomen. Ze wachtten op wat komen ging. Jan had begrepen, dat de Landwachters vermoedden dat hij onderduikers had. Hij was gevlucht omdat hij wist wat het betekende als hij met hen gepakt werd. Zijn vlucht had de beide Landwachters alleen maar gesterkt in hun vermoedens. Tal van Landwachters uit Moscou en omgeving en de inmiddels aangekomen Robbertsen en een groep soldaten omsingelden de boerderij. Ze kamden hem helemaal uit. De aktie stond onder leiding van Karel Robbertsen. Ze vonden de onderduikers, vader Szaya ("Jo") Reiner, moeder Lea Goldberg, de beide zonen Ab en Marco en neef c.q. pleegzoon Sal Kimmel. In een poging om zijn familie te redden, door de aandacht van hen af te leiden, heeft Szaya Reiner zichzelf aangegeven.

Ab Reiner hierover: *"Mijn Vader heeft ons nog verstopt voordat hij zich aangaf. Toen werd alleen hij, en niemand anders mishandeld. Wij zaten in de kelder schuin onder de kamer waar mijn vader verhoord werd. Op een gegeven ogenblik gaf mijn vader toe niet de figuur te zijn die een vervalst persoonsbewijs had en dat hij Oostenrijker was. Ik herinner mij, dat de ondervrager-beul in het Duits zei: Ik ook! Daarna -of kort daarna -ging de ondervraging door in het Nederlands. Pas na 1 à 2 uur werden wij gevonden en iemand heeft toen een salvo in de kelder afgevuurd. Het is of Pattist of Robbertsen geweest. Ik heb meerdere argumenten voor eerstgenoemde. Ik ben daarna in elkaar gezakt in de oostelijke kamer en werd na aankomst van Dr. Reynierse in die kamer verbonden en gespalkt."*

Ab had bij het salvo een kogel in zijn been gekregen. Allen werden ze uiteindelijk mishandeld. Auke Pattist werd als leider van deze mishandelingen en als hoofdader herkend van foto's, toen de kinderen Reiner en Sal Kimel in april en mei 2001 met mij reconstrueerden wat er op die vreselijke dag in februari 1945 gebeurd was. Karel Robbertsen gaf tijdens zijn proces aan dat Auke Pattist in hun periode in Hollandscheveld zijn meerdere was. Dat kan kloppen. Auke Pattist schreef later over Robbertsen: *"Hij was Unterscharführer, dat wil zeggen de laagste onderofficiers-rang bij de Waffen-SS."* Auke Pattist was zelf in ieder geval Untersturmführer. Het kan ook zijn dat hij tijdens zijn overplaatsing van Hollandscheveld naar Hoogeveen nog in rang geklommen was, maar daarover is niets met zekerheid bekend. Maar mannen in het zelfde uniform, de zelfde uniforme haardos, ze lijken op elkaar. Dat is ook mede de bedoeling van uniformering. We komen hier nog op. Zeker is dat de huiszoeking onder leiding stond van Karel Robbertsen, zeker is dat Pattist een rol speelde in Hoogeveen, bij verhoren aldaar, en zeker is inmiddels ook dat bij de verhoren in de woning van Van der Helm, direct na de huiszoeking de SD de leiding had, met een verder volstrekt onbekende naam in de hoofdrol.

De verhoren werden gedaan in het Nederlands en in het Duits. Ze ontwaarden in bruit geweld. Ab Reiner lag urenlang buiten op de grond, terwijl om hem heen de vreselijkste dingen gebeurden. Hij kreeg tussendoor medische bijstand van dokter

Reynierse. Ab: *“Dr. Reynierse heeft mijn been gespalkt en verbonden omstreeks 13.00.”* Ab werd overgebracht naar het ziekenhuis te Hoogeveen, waar hij maar een paar uur mocht verblijven. Toen werd hij gevangen gezet. Ook zijn moeder en zijn pleegbroer Sal werd verhoord en mishandeld, toen bleek dat vader Reiner niets vertelde. Waarom werd vader Reiner zo zwaar mishandeld? Ab: *“Mijn vader werd eenvoudig doodgeknuppeld omdat hij niets bekende, onder meer niet of er anderen verborgen waren. Pattist vermoedde ten onrechte dat er meer, onder meer geld verborgen was.”* Over Pattist zo meer.

Vader Szaya Reiner kon dus niet bekennen, omdat hem gevraagd werd naar iets wat niet bestond. De razernij van de SS ten opzichte van de ‘niet bekende Jood’ ging zeer ver. Ab Reiner: *“Mijn vader is heel lang ondervraagd door Pattist, en niet alleen mondelijk. Er was niet veel leven in hem toen, volgens zijn eigen zeggen, Robbertsen hem ‘uit zijn lijden hielp’. Robbertsen heeft mijn moeder ‘getroost’ met de mededeling dat hij mijn vader uit zijn lijden heeft geholpen door een genadeschot....”* In de buurt werd verteld dat Szaya Reiner tegen de muur werd gezet, en toen werd doodgeschoten. Dat ‘tegen de muur zetten’, was bij wijze van spreken. Hij was toen al zo zwaar mishandeld, dat staan er niet meer bij was. Ab Reiner vertelde daarover: *“Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat hij tegen een muur gezet is. Gewoon een kogel terwijl hij lag.”* Het was eveneens omstreeks 13.00 uur, die middag, toen Szaya Reiner stierf. En het was niet Robbertsen die hem doodde.....

Dokter Reynierse, uit de huisartsenpraktijk aan het Hoekje, was opgeroepen door de politie en had toegang gekregen tot de woning van Jan van der Helm, om op verzoek van de politie doodschouw te verrichten. Aangekomen vond hij ook de vermoorde Szaya Reiner en de zwaargewonde pleegzoon, liggend op de vloer. Het was op aandrang van dokter Reynierse dat Ab Reiner naar het ziekenhuis Bethesda te Hoogeveen werd vervoerd. Dat heeft waarschijnlijk Ab Reiners leven gered.

Jo was naar Hoogeveen geweest, en was op de terugweg. Aan de Langedijk stond een boerderij, gebouwd in de 30’er jaren, in de werkverschaffing. Deze is inmiddels afgebroken, bij de vorming van het nieuwe industrieterrein. Daar kwam een onbekende man Jo tegemoet. *“Weeje ’t al?” “Wat weet ik al?”*, vroeg Jo. *“Oh, niks”*, zei de man, en draaide zich om. *“Dan weet ik wel genoeg!”*, zei Jo, hevig geschrokken. Aan de Riegshoogtendijk stond Hennie Moes haar op te wachten. Hennie vertelde haar wat er was gebeurd, voor zover ze het zelf toen wist. Jan van der Helm lag toen al in huis bij Albert Moes, aan de Wijdewijk. Jo fietste zo snel ze kon naar huis. De boerenleider van Hollandscheveld en omstreken, Jan Kist in zijn hoedanigheid als Landwachter, stond haar niet toe dat ze haar eigen woning betrad. Een andere Landwachter, Piet Schonewille, had Jo’s moeder al geweigerd, toen deze haar kleinzoon op wilde halen. Ze mocht het terrein niet op. De woning van de Van der Helms werd geplunderd. De Landwachters verdeelden deze buit, net zoals ze de inboedel verdeelden. Jo had nog wat etenswaren achteruit weten te zetten, in de verwachting dat ze bij de bevrijding nog wat hadden om het een beetje te kunnen vieren. Alles was weg.

Het Joodse gezin had een radio in huis. De radio zou voor nog meer ellende zorgen. De radio kwam naar boven, toen de Landwachters en de SS’ers langzaam maar volledig het huis volledig doorzochten. Ze gingen al prikkend met bajonetten over de hooizolder en door de strokelder, terwijl ze ook de oostelijke voorkamer van de familie Van der Helm helemaal overhoop haalden. Dat was de kamer van de

Reiners geweest. Ze waren nog steeds op zoek naar geld, wat dus niet gevonden werd. Op de radio stond de naam van meester Pennings. Dat was voldoende aanleiding voor de SS om ook een bezoek aan de woning van Pennings voor te bereiden. Het drama ging naar een nieuw dieptepunt.....

Van op een afstandje hadden buurtgenoten alles gadegeslagen. Vanuit de nabijgelegen school had men goed zicht op het drama. Jan van der Helm werd nog door kinderen gezien, terwijl hij met zijn paard en wagen zijn land oreedde. Ze volgden hem vanuit de schoolbanken van de school van meester Pennings. Dezelfde kinderen zagen verschrikt hoe de SS en de Landwacht een inval deed, terwijl ze nooit weer het moment zouden kunnen vergeten waarop Szaya Reiner doodgeschoten werd. Ze hoorden de knal van het wapen. Ze zagen hem dood neerzakken. Meester Pennings had al bij de eerste Landwachters zijn klas verlaten om snel zijn onderduiksters te waarschuwen. De Joodse gezusters Hoepelman waren in hun schuilplaats gevlucht. In de onderwijzerswoning was tussen de voor en achterkamer boven een deur een enigszins verlaagd stukje plafond. Tussen de vloer van de bovenliggende slaapkamer en dat verlaagde stukje plafond van de woonkamer was een kleine ruimte, te bereiken via een luikje in de vloer van een slaapkamerkast. De dames Hoepelman konden er beiden net in. Einde tweede drama.

Op de avond van de 7^e februari 1945 vergaderde de kerkeraad van de Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld in de studeerkamer van ds. Fokkens. We lezen in de notulen: *"Mededeling werd gedaan van het plotseling overlijden van onze medebroeder diaken J. van der Helm, aan wiens leven op een vreselijke wijze een einde gemaakt is. Met ontroering werd hiervan kennis genomen"*. Geen woord over Jans Joodse onderduiker Szaya 'Jo' Reiner. De broeders lazen tijdens de vergadering Handelingen 6:8 t/m 15, handelend over Stefanus, een diaken die ter dood werd gebracht. Daarmee werd Jan van der Helm door de kerkeraad op één lijn gezet met de martelaren van de kerk. Men beseftte dat hij was gestorven onder de hand van een vervolger, als getuige van een goede zaak, al had natuurlijk iedereen gewild dat het anders was gelopen. Die zelfde avond van de 7e februari werden elders andere gedachten op een rijtje gezet. Er werden woorden gewisseld die tot nieuwe vervolging zou leiden. De inval van 8 februari werd voorbereid.

***De ouderlijke woning van de broers Jan en Reinder
van der Helm, Oldendiever 265.***

VERRAAD BIJ PENNINGSG

8 FEBRUARI 1945, HET DERDE DRAMA

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De 8ste februari 1945, de dag na de dood van Jan van der Helm en Szaya Reiner, vluchtten de dames Hoepelman wéér in hun schuilplaats. Ze zouden er de bangste uren van hun leven meemaken. De dag moest nog beginnen Hun schuilplaats was zo gehorig, dat ze voorzichtig moesten ademen. Ieder kuchje had hen verraden. Ze hoorden alles wat er beneden hen gebeurde. Karel Robbertsen verhoorde de heer en mevrouw Pennings op zijn eigen hardhandige manier. De dames Hoepelman verstijfden bij het geluid van de slagen en de kreten van de Pennings. Het huis werd doorzocht. Ze werden niet gevonden. De dames hoorden dat er een kindermisje gezocht moest worden, want vader en moeder Pennings zouden meegenomen worden. Deze arriveerde en de soldaten vertrokken. Het werd stil in huis.

Robbertsen was naar de woning van Arend Giethoorn (geb.1912) gestapt. Deze woonde in het pand Zuideropgaande 139. Daar vroeg hij of 'juffrouw Duinkerken' op de kinderen wilde passen. Deze verbleef daar toen. 'juffrouw Duinkerken' was Niesje Duinkerken (geb.1908), kraamverzorgster. Haar zuster Heiltje was sinds 19 september 1942 getrouwd met Arend Giethoorn. Niesje ging mee. Robbertsen vertrok met meester Pennings en diens echtgenote naar Hoogeveen.

Op het politiebureau in Hoogeveen werd mevrouw Pennings nog eens onder verhoor genomen. Waar waren de Jodenmeisjes, waar kwamen hun bonkaarten vandaan en hoe zat dat met de radio? Het verhoor ging gepaard met mishandeling. Ook meester Pennings kwam er niet heelhuids af, en hierbij heeft Pattist een handje geholpen, zo werd later verklaard. De familie Reiner werd eveneens nog weer hardhandig door Pattist onder handen genomen. Ab Reiner: *"Hij (Pattist) ondervroeg toen eerst mijn moeder en daarna Sal, die hij in zijn razernij bijna gewurgd heeft."* Natuurlijk wisten de onderduikers niets. Ze moesten niets weten, dan konden ze niemands naam geven, als ze gepakt werden. Iedereen die gepakt werd, zal uiteindelijk gaan praten, was het uitgangspunt van het verzet. Niet omdat mensen niet betrouwbaar zouden zijn, maar omdat de verhoren zo wreed waren. Dat gold ook voor mensen uit het verzet zelf: niet meer weten dan nodig is voor je zelf.

De aanwezigheid van onderduiksters bij Pennings was al doorgegeven, gezien de gestelde vragen. Dat was het eerste verraad. Het ergste moest nog komen. Niesje Duinkerken ving de kinderen op en kwam daarbij op een van de slaapkamers van de familie Pennings. Tot haar stomme verbazing werd ze daarbij aangesproken door twee vrouwen. Deze vertelden dat zij Joodse landgenoten waren en dat ze bij de Pennings ondergedoken waren. Ze deden het verzoek aan Niesje om bij haar zwager Arend onderdak te mogen hebben. Niesje liep inderdaad naar haar zwager. Zij hield niet van Joden, omdat haar vader (Koop Duinkerken) slechte ervaringen opgedaan had met Joden, had Niesje tegen de dames gezegd. Bij haar zwager aangekomen, ging deze direct tot actie over. Arend stond bij het hek van de woning van de familie Pennings met de boodschap dat de dames Hoepelman daar moesten blijven. Hij zou wel even de SD waarschuwen. Arend was al langer op de hoogte van onderduiksters in deze woning. Meester Pennings had er met hem over gesproken. Deze achtte Arend volledig betrouwbaar. Pennings had beter zijn mond

kunnen houden. In de vroege ochtend van die 8ste februari fietste Arend vijf kilometer om zijn boodschap door te geven. Hij briefde alles wat hij wist onmiddellijk door aan Robbertsen. Robbertsen, Arend en enkele Hollandscheveldse Landwachters gingen op jacht. De dames Hoepelman hadden daar niet op gewacht. De familie Van Zwol, eveneens uit Moscou (Martinus van Zwol, Jeulenwijk 4), ving hen op en voorzag hen van brood en koffie. Robbertsen vond geen Joodse dames in de woning van de Pennings. Hij beseftte dat ze nog niet ver weg konden zijn. De hakjes van de dames hadden duidelijke afdrucken in het zand achtergelaten. Kort daarop werden de dames Hoepelman opgepakt, achter de mestvaalt van Martinus van Zwol. Ze werden meegenomen, flink mishandeld en uiteindelijk doorgezonden naar kamp Westerbork. Zo kwam een voorlopig einde aan een driedubbel drama, met twee moorden en racistisch verraad.

Herinneringen van een buitenstaander, aan die wrede dagen te Moscou: "We kregen etenhalers uit het westen", vertelde Walraad Kreeft (Meester Pieterswijk 103). "We hadden kennissen, door de jongens (onderduikers) uit Rotterdam. Die nam die mee, en die weer die. Toen die keer waren er twee vrouwen. Ik moest net op de fiets naar Slagharen. Zij wilden weer naar huis, naar het westen. Ik zei: "Ga maar mee, dan kun je zo via Slagharen." Jan van der Helm was toen net doodgeschoten, de dag ervoor. We gingen via de Carstensdijk en de Riegshoogtendijk naar Slagharen. Dikke Hendrik Snippe (Zuideropgaande 109) en Dörk Kist kwamen ons tegemoet fietsen. Dat waren Landwachters. Het was krapaan bij het Amstelbosje. Ik zei tegen de vrouwen: "Daar komt die man aan, die gisteren die boer doodgeschoten heeft!" "Wat zegt U meneer?" vroegen die Hollanders, die onze taal niet zo best verstonden. Ik zei nogmaals: "Daar komt die man aan die gisteren die boer doodgeschoten heeft!" De Landwachters hoorden het. Ze fietsten aan beide kanten van me, en ik moest van de fiets. Dörk was flink over zijn toeren. Hij zei: "Je moet mee!" "Waarom dan?", vroeg ik, "Of is dat niet waar?" Hij zei: "Daar mogen geen praatjes over gemaakt worden!" "Laat die vrouwen toch gaan", zei ik. Eerst mocht dat niet, maar nadat Dikke Hendrik Snippe wat met Dörk Kist gepraat had, mochten de vrouwen een zakje rogge van me overnemen en wegfietzen.

Ik moest mee, naar Hollandscheveld, naar de tuinbouwschuur. Ik stond bij de woning van Piet Schonewille (de groepsleider van de NSB, Riegshoogtendijk 26). Daar stond een heel koppel Landwachters, wel een stuk of zes. "Waarom namen jullie me mee?" vroeg ik. "Wie is hier de chef?" Geen een was de chef. "Ik moet ingesperd worden, zegt Dörk". Ik vernam al wel, dat het hen niet goed toeleek. "Ben je een schoonzoon van Arend Benjamins?" zei er een tegen mij. "Ja!". "Dan donder maar op!" Ik reed daarop bij Arend Metselaar over de brug (brug over de Riegshoogtendijk over het Hoekje). Ik kreeg het daar zo in de benen, dat ik van de fiets gestapt ben. Toen beseftte ik pas goed wat mij te wachten stond. Het was op het kantje. Albert, de broer van Piet Schonewille, ging met me mee naar Elim. Hij moest toch die kant op. Hij moest naar zijn zwager op Elim. "Wat dunkt je van de Krieg?" vroeg hij. Ik zei: "Ik heb de broek vol! Dat zoek je zelf maar uit!" Harm Wemmenhove had mij wel gezien. Ik hem niet, maar hij was ons tegemoet gekomen. Hij zei: "Wat hebben ze toch met jou voor een gedonder?" "Ja, toe maar!" zei ik. Ik was net de dans ontsprongen. Later sprak ik Dörk Kist, op de begrafenis van een zwager. Hij keek mij aan. "Hoe gaat het?" vroeg hij. "Beter als dat het wel eens gedaan heeft." Verder zei ik geen woord tegen hem. "We zijn wel eens stom geweest", zei hij later." Tot zover Walraad Kreeft. Hij maakt ons duidelijk dat ook de Landwacht van Hollandscheveld door de moorden ontregeld was.

AFSCHEID JAN EN SZAYA

BEGRAVEN TE HOLLANDSCHEVELD

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De uitvaart van Jan van der Helm begon met een samenkomst in de woning van Albert Moes. Jan is begraven door ds.Fokkens en de begrafenisvereniging van Hollandscheveld. De kerkeraad was erbij. Toen het moment daar was om naar de groeve te vertrekken, ontsnapte de kleine Arend van der Helm aan zijn oppassers. De burenen pasten op de kleintjes, Albert en Arend, in huis van Albert Moes. Arend liep achter de koets aan, waarop de kist met Jan werd vervoerd. Hij wilde mee, maar werd weer teruggebracht naar de oppas.

Buren, familieleden, vrienden, bekenden, allen stonden ze rondom het graf. Er werd een psalm gezongen. Er waren nogal wat jongemannen die voor arbeid naar Duitsland moesten, weigerden, en vervolgens zich niet meer op straat konden laten zien. Reinder van der Helm had zich ook moeten melden. Reinder had dat niet gedaan, maar had persoonlijke papieren gekregen die als vrijwaring konden dienen. Die papieren waren niet echt, echte papieren waren veranderd, maar zo kon hij zich wel op straat vertonen. Allerlei andere mannen hadden dat niet. Jo wilde dat de onderduikers zich niet lieten zien. Dat was veel te gevaarlijk. Ze moesten zich niet laten oppakken voor de begrafenis. Velen waren die dag voor het eerst sinds tijden weer 'bovengronds'. Er was een flinke groep jongemannen aanwezig, die dit gevaarlijke moment toch trotseerden, er blijkbaar op vertrouwend dat de Duitsers een begrafenis met zoveel mensen op de been niet durfden aan te grijpen om mensen te arresteren. Er was op de begrafenis één vijandelijke officier aanwezig: SS-officier Karel Robbertsen. Hij stond op enige afstand van het graf, en bracht de Hitlergroet toen men de kist liet zakken. Hij moet die dag heel wat mensen hebben gezien die hij graag had willen controleren, maar liet het voorbijgaan. Enkele weken daarvoor, toen de SS'ers Van Oort, Pattist en Hoogendam nog met een eenheid in de school en de pastorie bij de Hervormde kerk waren gelegerd, was dit niet mogelijk geweest. Hollandscheveld voelde zich na hun vertrek al een beetje bevrijd, omdat de ernstigste terreur was verdwenen, en dat was op de begrafenis te merken. Het graf van Jan van der Helm is goed te vinden. Hij ligt in dezelfde rij als de bemanning van de Lancaster-bommenwerper, op de begraafplaats te Hollandscheveld.

Reinder, zijn vader en moeder, oom Jan Mulder en tante Trijn waren met een brik met een paard van Diever gekomen. Na de begrafenis gingen ze al gauw weer op huis aan. Jo woonde na de moord op Jan en Szaya c.q. Jo Reiner met haar beide kinderen Albert en Arend bij haar ouders in, aan de Wijkdewijk. In haar woning aan het Zuideropgaande werd een na Dolle Dinsdag gevluchte NSB'er geplaatst. Hij kwam uit Zeeland. De koestal werd niet door hen gebruikt. Albert Moes en Jo zorgden voor de koeien, Albert Moes zorgde ervoor dat er gemolken werd, het werk op het boerderijtje ging gewoon door. Dit dus ondanks de Zeeuwse NSB'er in het voorhuis. Het was een 'ruzige boel' bij Albert Moes thuis. Ook een dochter van Marinus Post uit Kampen, eveneens vermoord door de bezetters, woonde toen bij Albert Moes op de boerderij. Aangetrouwden, ingetrouwden, iedereen zocht onderdak, waar moesten ze anders heen, dus kom er maar bij, was het in die dagen. Samen overleven, was het motto.

Het overlijden van zowel Jan van der Helm als Szaya Reiner, werd op het gemeentehuis van Hoogeveen aangegeven door de 1^e aanspreker van de begrafenisvereniging van Hollandscheveld. Dat was Hein Damming Sr. Als timmerman leverde hij tevens de beide kisten. Toen een van zijn timmerlieden hoorde wat voor kist hij voor Szaya Reiner moest maken, weigerde hij die eerst te timmeren. Al was het dan een Jood, je stopte hem niet in de grond als een beest, zo was zijn commentaar. Om te voldoen aan de Joodse traditie moest Szaya Reiner begraven worden in een kist van ongeschaafd en onbewerkt hout. Enige uitleg was voldoende om de kist alsnog te timmeren. Jo's graf lag in het algemene gedeelte 3, blok D., no. 87.

Zijn lichaam werd na de oorlog overgebracht naar de Joodse begraafplaats van Amsterdam, te Muiderberg. Daarvoor was de Israëlitische Begrafenis Onderneming van Sal Waas en S.Mendes Coutinho ingeschakeld. Deze richtte op 12 juli 1945 een verzoek tot opgraving en overbrenging aan de ambtenaar van de Burgerlijke Stand te Hoogeveen. Gemeente, politie, justitie, dokter Reynierse van Hollandscheveld, de hele procedure werd afgerond, er waren geen gevaren voor de volksgezondheid, het kon doorgaan. Op maandag 6 augustus 1945 om 07.00 uur vond de opgraving plaats. Na 6 maanden is een kist dermate weinig aangetast, dat vervoer geen probleem zou kunnen zijn. Op dinsdag 7 augustus 1945 werd de overledene herbegraven te Muiderberg. De grafruimte op de algemene begraafplaats te Hollandscheveld is niet weer hergebruikt. Er bleef een leeg graf over, tussen de graven van de Hollandscheveldse babys Koert Klunder, 5 dagen oud, en het levenloos geboren kind van de familie Snijder. Eind 2021 is dit hele grafveld geruimd, voor zover het ging om de algemene graven.

Hierna: Portret van Szaya 'Jo' Reiner.

Het 'straotie' bij de achterdeur. Naast de deur werd Szaya Reiner vermoord.

EEN NIEUW BEGIN

JO MOES HERTROUWT MET REINER

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Op 10 april 1945 werd het Nieuw-Moscou bevrijd, net als Elim en Hollandscheveld. Nadat op 11 april Hoogeveen ook was bevrijd, konden de Binnenlandse Strijdkrachten bovengronds komen. Jan Moes, Jo's broer, was bij de BS, en zorgde ervoor dat de NSB'er werd opgepakt en het pand van Jo en Jan zo gauw mogelijk weer ter beschikking kwam. Het was een bende, toen Jo na de bevrijding haar woning weer kon betreden. Ze had nog wat thee, koffie en suiker bewaard, om bij de bevrijding iets te hebben om het mee te kunnen vieren. Dat was allemaal opgemaakt. Het paard was verdwenen, net als de wagen. Paard en wagen werden in Groningen terug gevonden. Jan Moes haalde ze weer op.

Jo was weer thuis, alleen op de boerderij met haar twee kinderen. Ze had geleerd om aan te pakken en op te pakken. Ze kon moeilijk anders. Ze redde het in ieder geval. Ze kreeg een uitkerinkje van de Stichting 40-45. Een zekere S.Schoon, later predikant in Israël, regelde dat, zo vertelde Jo. Jo moest zich verder zien te redden van wat de boerderij opbracht. Er moest worden geploegd en gemaaid, op het boerderijtje. Jo kreeg wat hulp van haar ouders, 'heer vollek', maar die gingen met haar om net zoals ze dat deden met andere boeren in de buurt, aan wie ze zich verhuurden als loonwerkers. De Moesen zouden zo rond de 500 gulden in het jaar krijgen.

Vader Moes en broers van Jo pakten toen op wat er te doen was. Jo stak dat, dat overal voor betaald moest worden. Als het werk klaar was, en Jo had thee of koffie gezet voor haar familieleden, kwam niemand binnen om even bij te praten. Het werk was klaar, ze vertrokken weer, zoals ze ook bij vreemden deden. Ook uit de kerk kwam er aanvankelijk niemand bij haar op bezoek. Jo zat al zes weken op haar eigen boerderijtje, voor haar ouders bij haar op bezoek kwamen. Achteraf had de familie spijt dat ze zich niet vaker hadden laten zien. Zwaantje van Jan Otten, uit de buurt, die kwam vast elke week bij Jo langs. Daar had ze steun aan.

De Van der Helms uit Diever probeerden Jo ook bij te staan. Vader van der Helm kon goed met de zeis overweg. Hij ging dan meestal de ene dag heen, en kwam de andere dag terug. Reinder van der Helm hielp ook. Als Reinder kwam, was dat op zaterdag. Hij overnachtte op de boerderij en was 's zondags bij Jo en de kinderen. Als je wat helpen kon, dan hielp je. Jo had gezelschap, de kinderen vonden het prachtig, langzamerhand groeide er een band tussen hen. Reinder had al verschillende keren verkering gehad. Dat kwam altijd weer uit. Later zagen hij en Jo daar Gods hand in. Dat moest zo lopen. Hij was een jonge vent, Jo al meer dan zes jaar getrouwd geweest, pasten ze wel bij elkaar? Zij was helemaal zelfstandig, Reinder nog een lummel, volgens zijn eigen woorden, wat hadden ze samen? Langzamerhand kwam er steeds meer voor Reinder naar boven, bij Jo. Ze had al eens bezoek gehad van een man, die wel interesse bij haar had, geen rare vent zei Jo, maar Jo had er geen behoefte aan. Ze bleef wachten op, ja op wie? Voor Reinder was het een moeilijke keus. De leeftijd verschilde, Jo had zo haar eigen leven. Maar de kinderen werden steeds meer op hem gesteld, kwamen bij hem op schoot, en hij ging ook steeds meer voor Jo voelen.

Soms deed een kindervraag een moeilijk onderwerp naar boven komen. Arend kwam eens thuis van school en vroeg: *“Mamme, waarom hebbe wij gien pappe? Aandere kiender hebt allemaole een pappe en ikke niet!”* Jo vertelde dat Jan was doodgeschoten. De vader voor haar kinderen en de man voor haar was welkom, maar hoe zou dat moeten en wie zou dat worden? Jo kwam zo af en toe op de fiets uit Hollandscheveld naar Diever. Met de twee kinderen op de fiets bij zich. Helemaal vanuit Hollandscheveld met zijn drieën op één fiets. Dan had ze 's morgens op de boerderij alles in orde gemaakt, vertrok naar Diever, naar opoe, en ging 's avonds weer terug. Op zo'n dag in de zomer van 1948 kwam ze ook. Beiden voelden het aan dat ze steeds gekker op elkaar waren geworden.

Daar stonden ze op een gegeven moment, met zijn tweeën, bij het hek bij het land, in Diever. Op een dag midden in de week. Ze kregen het over haar leven, en dat ze niet iedereen zou willen. *“Wil je mij dan wel hebben?”*, vroeg Reinder. Het hoge woord was eruit. Jo was blij. Alsof het altijd al zo had moeten wezen. Reinder kwam steeds vaker op de boerderij in Hollandscheveld. Een keer ging hem de fiets kapot. De heenweg ging op hobbelbanden, want door de oorlog waren er geen luchtbanden meer. De terugweg naar Diever moest helemaal lopend, met de fiets aan de hand. In die verkeringstijd kwam hij 's avonds na zijn werk ook wel langs. Werken, naar Hollandscheveld, soms zo laat nog bij de weg dat Jo al naar bed was, Jo uit bed, samen bij elkaar zijn, en dan om 24.00 uur weer op de fiets naar Diever.

Ondertrouw was een zakelijk gebeuren. Jan kwam op de fiets uit Diever, Jo uit Moscou, ze regelden wat moest gebeuren op het gemeentehuis van Hoogeveen, en gingen elk huns wegs. Ze zijn 11 mei 1949 getrouwd, in Hoogeveen. De datum had nog wat voeten in de aarde. Haar zuster Bertha vertelde dat ze die datum ook wilde trouwen, met Jan Kelly. Op dezelfde dag? Dat vond de familie zo 'lillijk', dat moest anders. De datum van Jo bleef staan, maar die van Jan Kelly en Bertha ook. Het werd een dubbele bruiloft, al heeft dat voor Jo een flinke schaduw op die mooie dag geworpen. Ze werden op het gemeentehuis getrouwd door ambtenaar Lambertus Schelhaas. Het feest werd gevierd op het plaatsje in Moscou. Daar waren alleen de ooms en tantes aanwezig. Het was namelijk niet de bedoeling om groot feest te maken, alleen de naaste familie. Ze trouwden ook in de kerk, in de Gereformeerde Kerk van Hollandscheveld. De dienst werd geleid door ds. Henk Post uit Rijnsburg, een oom van Jo.

Aanvankelijk woonden Reinder en Jo samen op het boerderijtje in Moscou. Los van wat er al stond, kreeg Reinder ook wat eigen vee mee. Hij had steeds zonder betaling bij zijn ouders gewerkt. Hij kreeg als dank twee jonge koeien, toen zijn vader in 1949 overleed. Dit was niet ongebruikelijk. Alles wat een inwonende zoon inbracht, ging in de gezinsportemonnee, maar als die zoon dan trouwde, en het kon, dan gaf je vee mee. Reinder en Jo hadden samen zes koeien en een paar pinken. Het boerderijtje leek echter geen goede toekomst voor het vernieuwde gezin te kunnen garanderen. Er was te weinig grond bij. Reinder zou of er een baan bij moeten zoeken, of flink geld moeten steken in de aankoop of de huur van andere grond. Los daarvan hadden Reinders ouders ook een probleem, toen hij met Jo trouwde en bij haar ging wonen. Ze misten iemand op de eigen boerderij. En ook die was klein.

Reinder vertelde erover: *“Vader zou dan het werk niet meer aankunnen en zou het bedrijf verkocht moeten worden, waar sommigen van de broers en zussen wel voor voelden, maar mijn ouders niet. Na veel overleg en gesteggel werd besloten dat Jo*

en de kinderen naar Diever zouden verhuizen en wij het huis van oom Albert zouden verbouwen. De huurder H. Oosterhof had namelijk de huur opgezegd, hij kreeg een nieuw huis in Wittelte. Jan Moes, een broer van Jo, zou dan op het Zuideropgaande komen wonen. Toch liep het weer anders, want in februari werden wij allen ziek, behalve oom Albert. Vader kreeg dubbele longontsteking en overleed in het ziekenhuis te Meppel op de leeftijd van 68 jaar. Toen kwamen de zaken weer anders te liggen. Tijdens ons ziek zijn kwam Jo soms op de fiets van Hollandscheveld om ons hier bij te staan. Het was een toestand toen, want het hulpje dat we hadden was ook ziek geworden. Voor het werk achter kwam Marines Hofman, een neef uit Lhee het werk doen. Moeilijkheden en zorgen dus genoeg, die allemaal zijn weerslag hadden op onze trouwplannen. Maar er moest doorgewerkt worden en zo werden de gebroeders Van Wijk gevraagd het oude huis van oom Albert te verbouwen. Veel werk aan de winkel, want ook het landwerk moest gebeuren en de rommel in het oude huis moest afgebroken en opgeruimd worden.”

Uiteindelijk werd er voor gekozen om de boerenplaatsjes te Oldendiever van oom Albert en grootvader Jan van der Helm bij elkaar te trekken. Die grond van beide plaatsjes werd de nieuwe plaats voor Reinder en Jo. Oom Albert zou bij hen in blijven wonen. In totaal was er vanaf dat moment 10 bunder land te bewerken, maar daar zou voor die tijd goed van geleefd kunnen worden.

Er moest echter nog wel een hele operatie worden uitgevoerd. Het vee uit Moscou moest naar Diever worden overgebracht. Reinder vertelde erover: *“De koeien en het jongvee in de wagen en de legkippen en de jonge hennen in kratten op de 2^e wagen. Een heel karwei om alles reisvaardig te krijgen, maar met hulp van anderen lukte het om op tijd te vertrekken en kwam men in de namiddag in Oldendiever aan. Voor Arend en Albert was het haast een wereldreis. Zij deden niet anders dan vragen of we er al gauw waren. “Biwwe der gauw? Biwwe der gauw?” Bij aankomst gingen de koeien direct het land in. De kippen in een hok achter de bos en de jonge hennen tijdelijk in het lege achterhuis. Een paar dagen later kwamen de meubels en het andere huisraad, wat in de leegstaande schuur werd opgeslagen. Daar sliepen Jo en ikzelf ook en de jongens in de bedstee in het ouderlijk huis van mij. Vanaf de bevrijding sliep ik in een zelf getimmerd ledikant in de schuur, want ik wilde niet meer in de bedstee. Zo zijn we begonnen. Voor Jo zoiets als een emigratie, want het was een hele overgang. Geen elektriciteit en waterleiding en nog meer van die gemakken waar zij aan gewend was. En het huisje klein en donker, Arend werd dan ook al gauw ziek. Maar veel moed en doorzettingsvermogen, maar bovenal vertrouwen heeft haar er door geholpen en op de been gehouden. Want zoveel moeilijkheden en zorgen kwamen op onze weg.....”*

Tussentijds kon het boerderijtje van grootvader Jan van der Helm verbouwd worden. Het vee liep buiten, op het land. Het duurde tot de herfst aan toe, voor de verbouwde boerderij betrokken kon worden. Jo was al gauw in verwachting. Het was fijn een goede woning te hebben, en de schuur achter zich te kunnen laten. Het was slecht weer, het regende, toen de verhuizing van de schuur naar de eigen boerderij gemaakt kon worden. Met de brik van Jan van Noord ging alles over. Het zat tegen, maar wat maakte het uit, het eigen huis was klaar, en daar ging het om. Lummigje Hofman, Reinders moeder, heeft nog meegemaakt dat in het laatst van februari kleindochter Lumina werd geboren. Het eerste kind van Jo en Reinder samen. Een mooie naam, zei de dokter die erbij was, want dat betekende ‘lichtdrager’, zei hij. Een toepasselijke naam voor een dochter van een vrouw als Jo,

voor wie het licht weer begon te schijnen, al waren er weer nieuwe zorgen en was haar ondersteuning altijd nodig. Reinders moeder werd namelijk ook nog ziek. Ze kwam bij Reinder en Jo in huis. In die tijd was er nog geen slaappleats genoeg. Oom Albert was overdag in huis bij Reinder, 's avonds bracht Reinder hem door het land naar de woning van Reinders ouders, waar hij sliep. In 1951 is Reinders moeder overleden. Jo had haar de laatste tijd verzorgd. Ze had eerst pleuritis en later ook nog TBC. De hele familie moest op TBC worden onderzocht, zei de dokter. Ze moesten naar het consultatiebureau in Assen. De kleine arend bleek ook 'positief' te zijn. Gelukkig werd hij er niet ziek van. Hij moest nog weer apart voor onderzoek. Terwijl voor Jo Moes op deze wijze nieuwe zorgen in een nieuw gezinsleven zich aandienden, brachten de naweeën van de oorlog steeds weer de herinneringen aan de drama's rondom haar oude woning naar boven.

Het plaatsje van opa en oom Albert van der Helm, waar Jo en Reinder een nieuwe start zouden maken.

DIVERSE PROCESSEN

NAOORLOGSE 'VERRASSINGEN'

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

In november 1949 werd tijdens het proces tegen Karel Robbertsen duidelijk, dat er veel meer gebeurd was in Moscou, dan men tot dan toe van op de hoogte was geweest. 3 December 1949 werd Arend Giethoorn verhoord. Hij biechtte op wat er in februari 1945 gebeurd was en wat zijn rol daarin was geweest. De zitting van 29 december 1949 van het Bijzonder Gerechtshof was geheel gewijd aan dit drama. Alle getuigen, inclusief de dames Hoepelman, vertelden wat ze op 8 februari 1945 gehoord en gezien hadden. Arend Giethoorn zweeg. Hij wist het niet meer, zei hij. Zijn geheugen liet hem in de steek. Soms, zo zei hij, kwam er wel weer iets boven, maar dat was niet veel. Angst was zijn drijfveer geweest. Het doodschieten van Jan van der Helm en zijn onderduiker had er de schrik in gebracht. Arend was bang dat hem hetzelfde zou overkomen, als de dames bij hem gevonden zouden worden of als bekend werd dat hij hen geholpen had. Het getuigenis van meester Pennings, dat Arend volkomen betrouwbaar geleken had en op de kerkelijke jongelingsvereniging bij Pennings een normaal, gewillig man geweest was, waar geen kwaad woord van viel te zeggen, ondersteunde in feite zijn motief.

Niesje, op dat moment kraamverzorgster in Amsterdam, werd niet verder vervolgd. Er bleek niets strafbaars te bewijzen te zijn, hoewel haar gedrag ethisch gezien afgekeurd werd. Nadat de rechter volop informatie ingewonnen had over de persoon Arend Giethoorn, lag er een rapport op tafel dat over hem vrij gunstig oordeelde. Rekening houdend met de moeilijke tijdsomstandigheden, werd de geëiste gevangenisstraf van een maand omgezet in een jaar voorwaardelijk en een boete van fl. 1.000,- of zes maanden hechtenis. Met deze uitspraak van de rechter kwam er op 22 juni 1950 een einde aan het drama van Moscou. Maar de rechter kon die dag de littekens niet meer wegnemen, die zich vastgezet hadden op de ziel van de slachtoffers.

Tussendoor werd het proces tegen Dörk Kist gevoerd, de man die Jan van der Helm doodschoot. Dörk vluchtte kort voor de bevrijding van het Hollandsche Veld naar voor hem veiliger streken. Hij werd na de val van de Nazi's opgepakt in Amsterdam en juni 1945 door de Politieke Opsporings Dienst uit Hoogeveen overgebracht naar een Drentse cel. De in Hoogeveen geïnterneerde NSB'ers en andere Duitsgezinden, werden overal in en rond de gemeente Hoogeveen aan het werk gezet. Dörk moest verplicht aan het werk in het veen, waar hij samen met andere NSB'ers sloten moest graven. Walraad Kreeft vertelde daarover: *"We hadden veen in 't Woester. Die NSB'ers werkten aan Nieuw-Zwinderen, bij het sloten uitgraven. Jan Kuipers van Hollandscheveld hield daar als soldaat de wacht. Ik ging er op mijn fiets langs. "Walraad, wacht eens even", riep hij. "Ik heb hier Dörk ook bij mij in de sloot zitten." "Stop hem er wat mij betreft maar onder," zei ik. "Nou ja, ik ben er nog aardig schier afgekomen, maak er maar niet teveel gedoe van". "Ik zal hem toch nog eens even aanpakken", zei Jan Kuiper."* Wat dit 'aanpakken' inhield is niet bekend, maar zeker is dat veel NSB'ers tijdens hun detentie werden mishandeld. Al tijdens zijn voorarrest werd Dörk aan het werk gezet in de mijnen.

De gebeurtenissen in en rond de woning van Jan van der Helm kwamen tijdens verschillende strafprocessen naar voren, omdat er zoveel personen waren waartegen in verband hiermee strafbare feiten naar voren gebracht konden worden. Op de dag dat Dörks proces gehouden werd, was er eigenlijk niet veel meer te bespreken. Er werden maar twee getuigen gehoord. Botter uit Hollandscheveld vertelde van de huiszoeking die Dörk bij hem had verricht. De voormalige Jan Scholing, de commandant van de Landwacht van Hollandscheveld en omstreken, bracht als getuige in dat Dörk niet bewust had geschoten. Gezien de afstand tussen de plaats waarvan geschoten werd en het punt waar Jan van der Helm dood neerviel, is dit nauwelijks aan te nemen. Het schot was goed gericht. In januari 1949 hoorde Dörk 20 jaar gevangenisstraf tegen zich eisen. Inclusief zijn voorarrest zou hij negen jaar vastzitten. Hij werd aan het werk gezet in het Limburgse Eijgelshoven. Zijn vrouw woonde in die dagen in Heerlen, in huis bij Tammo Koekoek, voorganger van de Gemeente des Heeren, en diens zuster Margje. In maart 1945 was Dörk nog vader geworden van een dochter. De banden met de Gemeente des Heeren waren al van vòòr de oorlog.

Hoewel de ouders van Dörk op papier stonden als Nederlands Hervormd, waren ze in die gemeente niet erg meelevend. Ze gingen naar de samenkomsten van de Maranatha-gemeente bij Wolter Hartman aan het Hollandscheveldse Opgaande, en later naar de Gemeente des Heeren. Per 14 april 1954 stond Dörk weer ingeschreven als inwoner van de gemeente Hoogeveen, inwonend bij zijn ouders. Maar daar lag zijn toekomst niet. De 6de mei van dat jaar werd hij alweer uitgeschreven. Hij vertrok naar Kerkrade. Geheel in de anonimiteit trachtte hij een nieuw leven op te bouwen. Daarbij speelde steeds weer de angst om door zijn voormalige streekgenoten opgespoord te worden. Een collega van hem had kennissen in Hollandscheveld en wilde bij hen op bezoek. Dörks reactie: *"Zeg tegen niemand dat ik hier ben! Als ze te weten komen dat ik hier woon, maken ze me hartstikke dood!"* Uiteindelijk won de noodzaak van hulp en onderdak het van de angst, en Dörk kwam weer naar het noorden, om opgenomen te worden in de ouderenvoorziening van de Gemeente des Heeren te Vroomshoop. Daar stierf hij aan kanker.

Dörks commandant, Jan Scholing, een vader van vijf kinderen en wonend aan de Kerkhoflaan 13b te Hollandscheveld, was bij de bevrijding eveneens gevlucht. Ook hij werd juni '45 opgehaald uit Amsterdam. Net als Dörk was Jan Scholing lid geweest van de NSB. Verder was hij blokleader van Winterhulp. Hij zat in Eijgelshoven op hetzelfde adres gevangen als Dörk, maar kwam eerder vrij. Vanaf 5 januari 1951 stond hij weer ingeschreven in de gemeente Hoogeveen.

Wie doodde Szaya oftewel Jo Reiner? De SS'er Robbersen leidde de huiszoeking. Bij de mishandelingen in Hoogeveen werd de SS'er Auke Pattist erkend, toen later foto's werden uitgewisseld. Sal Kimmel vertelde: *"Op 9 februari 1945, toen we al in de wagen zaten op weg naar Westerbork, kwam een woedende officier vragen over de radio, die kennelijk net ontdekt was in de 'stro-holte' (op de deel) waarin we sliepen. Ik leek hem de enige die in staat was zijn ondervraging te kunnen ondergaan. Terwijl hij mij wurgde vroeg hij waar andere dingen, zoals geld, verstopt waren. Met mijn laatste adem antwoordde ik hem (eerlijk) dat ik niets wist. Toen liet hij mij los. Dat was allemaal in het Nederlands. Toen Ab mij jaren later vroeg of ik de foto (van Pattist) herkende zei ik "dat is de man van de ondervraging".*" De foto was via mij in Israël gearriveerd. Maar het schot? De dader van de brute moord?

Nieuws gaat snel, zeggen we in diverse variaties, maar soms komen we er achter dat het toch kruipt als een slak in de eerste versnelling, en dan zeg ik het nog voorzichtig. Zo kwam ik er in 2019 achter dat de moordenaar van Szaya Reiner al in 1949 voor zijn rechter stond, terwijl noch de nabestaanden Reiner, noch de families Van der Helm en Moes er van op de hoogte waren. Ook in lokale bladen was er geen aandacht aan besteed, waarschijnlijk omdat ook die er nooit van hoorden. Hij werd dan ook veroordeeld door het Bijzonder Gerechtshof te Middelburg, ver uit zicht en ver buiten de regionale berichtgeving van Zeeland. De rechterlijke macht deed zijn werk, maar Vrouwe Justitia zag het niet als haar taak om familie erbij te betrekken. Tegenwoordig zou dat anders gaan. Toentertijd had men blijkbaar de handen vol aan onderzoek en veroordelingen.

De zaak van de overval op de woning van Jan van der Helm en de buurman, meester Pennings, kwam aan de orde op diverse rechtszittingen. In november 1948 was al een van de landwachters veroordeeld, de toen 55-jarige Pieter Schonewille ('Belgische Piet'), die de wacht had gehouden bij de boerderij van Van der Helm, Zuideropgaande 154. We lezen over een zitting van het Bijzonder Gerechtshof te Leeuwarden: *"In februari 1945 speelde zich een drama af (....) waarbij de landbouwer Van der Helm, die op zijn land werkzaam was, werd doodgeschoten en ook een Jood hetzelfde lot onderging. De vroegere onderofficier bij de SS, Karel Robbertsen, van Arnhem afkomstig, verklaarde dat, als de landwacht er niet op had gewezen, de SS de Joden niet had gevonden. de landwacht was bij de boerderij gekomen om paardentuig te vorderen. Verdachte was er bij tegenwoordig, doch speelde geen actieve rol. Hij stond op post, doch hij liet niemand toe. Zelfs de schoonmoeder van Van der Helm, die een kleinzoontje zou halen, en de dokter niet. Eerst moest de SS komen. Het lijk van de Jood had men één dag op het erf laten liggen. Robbertson vertelde nog dat hij toen hij te bed lag, door een boer werd gewaarschuwd dat er nog twee Joden waren. Deze mensen zou hij reeds de vorige dag gewaarschuwd hebben te verdwijnen. Toen hij bij het huis kwam, had hij beide mensen gevonden en gearresteerd. Na de bevrijding waren beide teruggekeerd."* De arrestatie verwees naar de Joodse onderduikers bij meester Pennings. Karel Robbertsen was dus wel degelijk aanwezig bij de boerderij van Jan van der Helm, en een dag later bij de woning van Pennings. Maar hij loste niet het dodelijke schot. Dat bleek afkomstig van een totaal onbekend persoon, waarvan in jarenlang onderzoek in Hoogeveen en omstreken mij nog niet één keer de naam genoemd was.

De correspondent van een Zeeuwse krant schreef in april 1949: *"In burger gekleed en strak, bijna verbeten kijkend, verscheen woensdagmorgen de 45 jarige Karl Wilhelm Frans Klünner, verdacht van handelingen, in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en de menselijkheid, voor het Bijzonder Gerechtshof te Middelburg. (....) De gedragingen van Klünner in Hoogeveen waren onderzocht door de opperwachtmeester der Koninklijke Marechaussee, Offeringa. Verdachte had tegenover hem erkend, dat, toen op een boerderij te Hollandscheveld, een Joodse familie was ontdekt, hij – tezamen met zijn confrater Karl Lamm – de man (zekere Szaya Reiner) tegen de muur had gezet en hem van dichtbij met een pistool had doodgeschoten. Dit droevige voorval geschiedde in Februari 1945. De getuige vertelde nog, dat Klünner zich herhaaldelijk aan mishandelingen had schuldig gemaakt in zijn Hoogeveense tijd. De tweede getuige, een Drentse boerenzoon, die landwachter is geweest, was op de boerderij toen de Duitsers hun misdaad beginen. Hij heeft de moord echter niet zien plegen, maar zag later het lijk buiten liggen. Ook had hij de Joodse vrouw en de kinderen horen schreeuwen, wat op mishandelingen duidde.*

(....) Verdachte erkende ook de moord in Hoogeveen, maar hij voegde er aan toe, dat hij niet de bedoeling had gehad de man dood te schieten. Hij kon geen antwoord geven op de vraag van de president of hij zich gerechtigd achtte op een weerloze arrestant te schieten. In zijn requisitoir verweet de advocaat-fiscaal Klünner, dat hij niet staat voor zijn eigen daden. (....) De moord op Reiner vond spreker een nog veel verachtelijker feit. De man kon niet ontsnappen."

Karl Wilhelm Franz Klünner had zich op meerdere plaatsen misdragen. Zo had hij in de buurt van Bergen op Zoom met zijn handlanger Karl Lamm de Zeeuwen W.J. Damen en D. de Groot vermoord. Klünner was geboren op 8 maart 1904 te Elmschenhagen. Hij werd op 20 april 1949 veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf. Dit werd door de Bijzondere Raad van Cassatie verkort tot 16 jaar. Hij zat maar tien jaar vast en kwam op 23 mei 1955 op vrije voeten. Vier moorden, tien jaar gevangenisstraf, 2,5 jaar per persoon. En dan nog de terreur die ervan uitging. Zo ging dat toen, in die dagen. Hoe anders waren de verwachtingen geweest, toen op het eind van de oorlog gesproken werd over bijltjesdag en afrekenen met de verdraders en terreur-SS'ers.

Karel Robbertsen (geb. 21-4-1901 te Ede) op een foto uit 1930. Hij was toen chauffeur, wonend op het adres Dijkgraafscheweg no. 16 te Wageningen. In de oorlog werd hij onderofficier bij de SS, belast met de opsporing van deserteurs, en leidde hij acties tegen het verzet, met als stand- en woonplaats o.a. Hollandscheveld. Hij is plm. 1950 overleden te Iserlohn, Duitsland. Hij was in 1923 gehuwd met Margarethe Jütte. Na scheiding hertrouwde hij 29 juli 1942 te Ede met Gabriële Ilse Hemmerdin. Hij woonde met haar en een kind in een gevorderde woning aan de Riegshoogtendijk.

ZORG OM HET ZIELEHEIL DE SPIJT VAN DÖRK KIST

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De woorden van de kerkeraad van Hollandscheveld, op de avond van Jan's dood, plaatsten Jan in het rijtje van mensen waarbij men vertrouwde op een behouden thuiskomst. Jan van der Helm was opgevangen door God. Dat was ook de troostende boodschap van Z.B.Nitrauw, een vriendin van Jo, in haar brief van 5 maart 1945: *“Hiermede kom ik u en uw kinderen van harte condoleren met het door u geleden smartelijk verlies, wegens het heengaan van uw lieve man en vader. Het is wel tragisch onder deze omstandigheden. Wij leven met u mede in deze weg van kruis en druk en bidden u Gods kracht en ondersteunende genade toe. Gelukkig dat u moogt weten dat hij naar zijn Heiland en Heere mocht gaan en dus Thuis is, want als ons leven Christus is, zal ons sterven gewin zijn. Ik ben blij dat uw vertrouwen op de Heere is en u al uw steun en kracht van Hem verwacht, die nooit beschaamd maakt, die op Hem hopen.”*

De bevrijding – 10 april 1945 – was een uiterlijke bevrijding, want het leed van de oorlog maakte het onmogelijk om er helemaal los van te komen. In januari 1948 werd de vraag naar het zieleheil van haar vermoorde man opgeroepen door een opmerkelijke brief van Dörk Kist, de schutter die Jan had vermoord. Zijn familie was hem voorgedaan in een geloof, dat hij ooit met voeten had getreden, maar waar hij nu troost in vond. Zijn bekering had echter vragen opgeroepen waar hij geen raad mee wist. Aan het Zuideropgaande te Moscou werd dan ook een brief bezorgd, die hopelijk verlichting zou kunnen geven in zijn getob:

*“Brunssum, Rumpen 8 januari 1948
Karel Doormanstraat 54.*

Geachte Juffrouw Van der Helm,

Ik ben geestelijk verzorger van het bewarings- en interneringskamp “Hendrik” te Brunssum, en heb als zodanig kennis gemaakt met Dirk Kist. Nu wist ik van Ben-jamins, die hier gelogeerd was, wat zich daar had afgespeeld. Kist vertelde mij alles eerlijk en ook dat hij heel veel berouw had. “Had ik maar naar mijn moeder geluisterd”, zei hij, “dan was dat alles niet gebeurd. Maar mijn vader meende dat het daar beter door zou worden.” Nu kwam hij mij vragen hoe dat nu eigenlijk was. Hij was oorzaak van de dood van uw man, en dus ook van uw weduwschap, en van al het verdriet, daardoor geleden. Maar daar zou hij zijn straf wel voor krijgen.

Het meeste prakkizeerde hij er over, dat zo uw man nu eens verloren was, of hij daar dan niet de oorzaak van was? Ik vertelde hem van David, die oorzaak was van Uria's dood, maar in zijn schuldbelijdenis tot God zei: “Tegen u alleen heb ik gezondigd”. Ook vroeg ik hem of hij u al eens om vergiffenis had gevraagd. Hij zei dit heel graag te willen doen, maar liever te willen wachten tot na zijn veroordeling. Want anders zou het net wezen, alsof hij dit deed om minder straf. Natuurlijk heb ik hem duidelijk gemaakt dat de rechter de straf afmeet naar het kwaad dat bedreven is. Nu wou ik u eens vragen, hoe staat u tegenover deze dingen? U weet zeker wel iets van het geloofsleven van uw man af. Geloofde hij alles verbeurd te hebben

door zijn zonde, maar behouden door het geloof in Jezus Christus? Wanneer dat in orde was, dan zou dat voor Kist een grote rust zijn.

En dan verder, indien u zelf ook zo ver bent, en Jezus voor u alles is, hebt u dan ook aan hen die de oorzaak zijn van uw verdriet, van uw gebroken leven, reeds vergeven wat ze u aandeden? Ik weet dat is dit niet gemakkelijk, in eigen kracht eigenlijk onmogelijk, maar Gods kracht werkt in dezen mee. Het zou toch wel heerlijk zijn, dat mensen die zo heel ver van elkander stonden, en waartussen zelfs een grote misdaad, een moord, stond, bij elkander kwamen. Dat zou de Naam van onze Here Jezus zeker verheerlijken. Wat zou dat heerlijk wezen, dat uw man, gedood door de N.S.B' er Kist, straks samen zouden deelnemen aan de lofzang voor de troon des Lams. Juffrouw Van der Helm, u moet maar eens zien wat u doet, en wat u kunt doen. Ik wens u de bijstand des heren toe in deze zaak, als ook voor het gewone leven. Zijt zo Gode bevolen, door de Protestantse Geestelijk verzorger van het Kamp "Hendrik" te Brunssum.

*Uw d.
B.Dijkstra"*

Er ging als antwoord een brief terug naar Brunssum. Helaas is er geen afschrift van bewaard. Reinder van der Helm wist zich te herinneren dat Jo aan had gegeven dat het met Jan wel goed was gekomen, en ze Dörk wilde vergeven, hoe moeilijk dat ook was. Haar geloof en haar vertrouwen op God heeft haar hele leven lang steun gegeven. Het heeft haar door de moeilijkste momenten van haar bestaan heen geholpen. In dit verband is het ook van belang te wijzen op een eigenhandig door Jo geschreven tekst, op papier gezet toen ze op hoge ouderdom al in de Jan Thijs Seinenhof in Diever moest verblijven. Achterop een brief aan de bewoners, over een reisje naar Appelscha, schreef ze een prachtige getuigenis van haar geloof in een eeuwig leven met de Heer:

*Alle mensen zijn op weg naar de eeuwigheid.
Voor Gods kinderen is een weg die ten leven leidt.
Aan het einde van die weg wacht de zaligheid,
die de Here voor ons heeft bereid.
Grijp de kansen door God u gegeven.
Zonder Hem kon een mens toch niet bestaan.
Neem zijn hand die u leidt door het leven.
Volg de Heiland die ons voor zal gaan.
Als wij straks Gods bazuinen zullen gaan horen,
dan gaan wij de Here Jezus tegemoet,
want hij roept hen die Hem toebehoren,
vrijgekocht door Jezus' kostbaar bloed.*

HULDEBETOON VOOR JO

NAOORLOGSE ERKENNING

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Al vrij snel na de oorlog kreeg Jo ook het eerste huldebetoon onder ogen. In april 1946 zond het Joods nationaal Fonds een briefje rond waarin werd aangekondigd dat in het toenmalige Palestina een boomplanting 'te Uwer ere' zou plaatsvinden. *"Het verheugt ons u te kunne mede delen, dat uw Joodse kennissen gemeend hebben, ook uw naam aan een deel van het woud te moeten verbinden, in herinnering aan de gezamenlijk doorstane moeilijkheden tijdens de bezetting van Nederland."* Lea Reiner-Goldsberg plantte een boom voor Johanna van der Helm, zo toonde een bijbehorend diploma. Ze plantte ook een boom voor Jan van der Helm. De moeder van Rob Norden, S.Norden-Davids, plantte eveneens een boom voor Jo, op naam van "Wed.J.van der Helm".

In 1967 is Jo op uitnodiging van de beide zonen van de familie Reiner op bezoek geweest in Israël. Ze schreef een verslag naar aanleiding van dat bezoek: *"Het vliegtuig is een half uur te laat opgestegen, om 3.20. het is een hele gewaarwording het opstijgen van het vliegtuig. Eerst taxiën we over de startbaan en dan langzaam gaat de enorme vogel de lucht in. Ik zit bij een vleugel bij een raampje. Onder ligt Aalsmeer met huizen als speelgoed, dan verdwijnen we langzaam in de wolken, totdat we er boven zijn en de zon schijnt."* Het werd een onvergetelijke reis. Tijdens deze reis plantte Jo ook zelf een boom voor Jan, op 13 april 1967.

Op 27 mei 1969 viel Jo de hoogste eer ten deel die de staat Israël voor hulp aan onderduikers kan betonen. Ze kreeg met nog 10 andere Nederlanders de Yad Vashem-onderscheiding. De onderscheiding bestaat uit een oorkonde en een speciaal voor dat doel geslagen medaille, waarop symbolisch tot uitdrukking wordt gebracht de woorden uit de Talmood: "Wie een enkel wezen redt, redt de gehele wereld". De inmiddels tot professor opgeklommen Sal Kimmel uit Haifa (**portret**) vertelde toen: *"In mei 1943 kwamen we bij de familie Van der Helm. Ze hadden een kleine boerderij en twee kleine kinderen. Mevrouw van der helm was altijd even vriendelijk en lief voór ons, ondanks het feit dat zij voortdurend in groot gevaar verkeerden. Ze nam zelfs nog twee andere Joodse vrouwen in huis die in gevaar waren. Op 7 februari 1945 werd onze onderduikplaats ontdekt. De heer Van der Helm en de heer Reiner werden ter plaatse doodgeschoten. Mijn tante, haar twee zoons en ik werden naar Westerbork gezonden, waar we bevrijd werden door de geallieerden."*

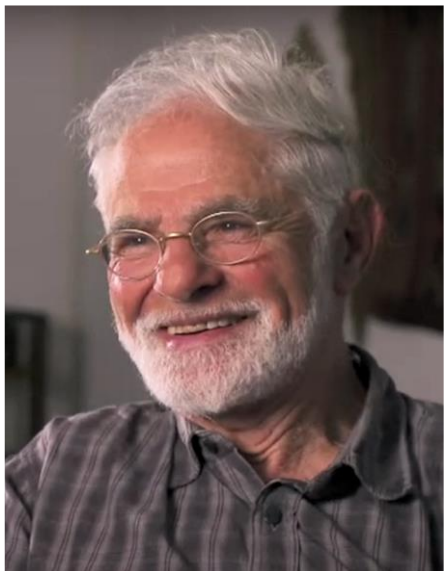
Toen Jo geïnterviewd werd door het Nieuwsblad van het Noorden, las de buurt in de krant van 28 mei 1969 een en al bescheidenheid. Jo vertelde: *"Ach, dat ik nu bang was om onderduikers in mijn huis te hebben kan ik niet zeggen. Tenslotte had je in die tijd altijd al voor ogen dat je met illegaal werk je leven op het spel zette. Ik had dit er echter graag voor over, want ik vond en vind het heel erg wat de Duitsers de Joden hebben aangedaan."*

Het planten van een boom kreeg een zoveelste vervolg in 1987, toen er door Yad Vashem voor Jo en Jan van der Helm een boom werd geplant aan de Laan der Rechtvaardigen, getuige een attestatie van 11 mei van dat jaar. Op 4 mei 1995 werd in het dorp Hollandscheveld, naast de Hervormde kerk, een gedenkteken onthuld. Op de gedenkplaat op het monument vinden we mede de namen van Jan van der Helm en zijn onderduiker Szaya Reiner. "Menno Wiegman", Menachem Philipson, was die avond voor het eerst terug in het dorp waar hij een deel van zijn eerste jaren doorbracht. Hij was als kind onderduiker geweest bij meester Wiegman. Hij en zijn broer Jacob baden voor Szaya Reiner een Kaddiesj-gebed. Het is gebruikelijk dat dit gebed door nabestaanden wordt gebeden, op daarvoor bestemde dagen, maar de gebroeders Philipson besloten na onderling overleg dat dit voor deze gelegenheid ook door hen uitgesproken zou kunnen worden. De Hebreeuwse woorden die ze uitspraken hadden, in vertaling, de volgende inhoud:

"Laat de grootheid en heiligheid van Zijn grote Naam vermeld worden in de wereld die Hij in de toekomst zal vernieuwen en waarin Hij de doden zal doen herleven en hen tot een eeuwig leven zal verheffen, waarin Hij de stad Jeroesjalajim weer zal opbouwen en Zijn tempel daarin zal vestigen; de afgodendienst van de aarde zal uitroeien en de dienst voor God op zijn plaats zal herstellen. Dan zal Hakkadosj-baroech-hoe, de Heilige die geprezen wordt, regeren in Zijn koninklijke glorie, tijdens uw leven en tijdens het leven van heel het Huis-Jisrael, spoedig en binnenkort. Zegt nu: Amen."

Israël werd het nieuwe land van de weduwe van Jo Reiner en haar zonen. Ze veranderden de familienaam Reiner in Rinat. Ook Szaya Reiners partner in de firma Rijnco, J.M. Obstfeld, heeft de oorlog overleefd. Ze waren de enigen van een familie rondom Szaya Reiner die voor de oorlog van beide kanten samen 40-45 personen telde. Ab Reiner werd Avraham Rinat. Hij studeerde af op de "Structure effects in the interaction between nuclei and atomic electrons". Kortom, hij werd een van Israëls deskundigen op atoomgebied. Hij was als zodanig werkzaam als professor aan het Weizmann Institute of Science. Wat we zien is, dat het ingrijpen van een arts (Reynierse), Johannes Post en Arnold Douwes, samen met het werk van huisarts De Clerq Zubli van Dedemsvaart, uiteindelijk uitliep in een totaal nieuwe toekomst voor het Joodse volk. De inschatting is namelijk dat de dreiging die uitgaat van een atoombom voor Israël van cruciaal belang was en is, om niet onder de voet gelopen te worden. De oorlogskinderen van Jo Moes bleven altijd contact met haar houden. Ze bleef ze zien als pleegkinderen, die dicht bij haar stonden. Ze was voor hen een moeder. Ik sprak hen bij haar uitvaart.

Avraham Rinat

DRIEDUBBEL DRAMA

EEN SAMENVATTING

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Wie een steen in de vijver gooit, krijgt kringen, die van groot naar klein zich uitspreiden. Licht er iets wat ze kan keren, kun je rimpels op onverwachte manier terugkrijgen, of iets op gang brengen waar je ook niet op had gerekend. In de zomer van 1943 was met name de KP-Nieuwlande actief met de brandstichtingen in en rond de gemeente Hoogeveen. Geruchtmakend was de brand bij Jan Kist, boerenleider van de Landstand, een organisatie waarvan iedere landbouwer en veehouder verplicht lid moest worden. Brand was makkelijk te stichten en de effecten onder de bevolking groot. De bezetter heeft gedurende deze Tweede Wereldoorlog ingespeeld op de angst en ervaren terreur, waardoor het leven van de NSB'ers en andere pro-Duitse Nederlanders onzeker werd. De NSB'ers werden bewapend, voor wie dat wilde, en ingedeeld bij een afdeling van de Landwacht. Dat was een vorm van hulppolitie. Ze werd ingezet bij straatcontroles en huiszoekingen, in ieder geval tegen de Nederlandse bevolking die vasthield aan een vrij Nederland. Eén van hen was Derk Kist, een gekwetste zoon van Jan. Bang en kwaad tegelijk. Dit is geen excuus voor wat er gebeurde, maar wel een verklaring voor wat er kon gebeuren toen Dirk in een onverwachte situatie terecht kwam. Het ontsloeg Dirk niet van zijn verantwoordelijkheid voor zijn daad.....

Jan van der Helm en Jo Moes hadden onderduikers in hun woning. We kennen het pand nog steeds, Zuideropgaande 154. Het was de Joodse familie Reiner, later Rinat genoemd, met een pleegzoon, en er waren enige tijd twee zussen, de dames Hoepelman. De zussen gingen door naar de buurman, meester Pennings. Op 7 februari 1945 was Jo boodschappen aan het doen. Derk Kist kwam aan de deur van de boerderij, samen met zijn directe leidinggevende als Landwachter, Jan Scholing. De deur zat op slot. Er klonk wel wat gestommel op de deel. Ze liepen om het pand. Jan van der Helm werkte achter zijn boerderij op het land, met het paard, en had zijn oudste zoontje bij zich. Een kleine jongen, die voor zijn leeftijd veel te veel te zien en te horen kreeg. Derk en Jan Scholing liepen naar het land bij de Riegshoogtendijk. Ze zeiden dat ze het paardentuig in beslag zouden nemen. Jan van der Helm weigerde dat niet, wat zou hem dat opleveren, hij had onderduikers te beschermen. Toen kwam de vraag hoe het kon dat er toch mensen in huis werden gehoord, terwijl de deur op slot zat.

Jan van der Helm wist dat er huiszoeking zou komen. Hij zette het op een lopen, westwaarts, naar de familie aan de nabijgelegen Wijdewijk. Aan die wijk haalde een kogel hem in. Jan Kist had hem doodgeschoten. Onder leiding van de SS'er Karel Robbertsen zorgde een flinke groep Landwachters voor doorzoeking van de boerderij. De familie Reiner werd gevonden, evenals de pleegzoon. Het ging hard toe bij de verhoren. Er werd een radio gevonden. Het ging nog harder toe. Vader Szaya Reiner werd in elkaar geslagen naast de achterdeur van de boerderij, op het 'straotie' tussen de boerderij en het stookhok. Daar werd hij uiteindelijk dood geschoten, toen de SS niet meer verwachtte dat er wat informatie uit hem zou komen. De moordenaar had bekend, tegenover Offeringa van de marechaussee en de Politieke Opsporings Dienst van Hoogeveen/Hollandscheveld. We lezen in een Zeeuwse krant (daar is hij veroordeeld in 1949):

“In burger gekleed en strak, bijna verbeterd kijkend, verscheen woensdagmorgen de 45 jarige Karl Wilhelm Frans Klünner, verdacht van handelingen, in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en de menselijkheid, voor het Bijzonder Gerechtshof te Middelburg. (...) De gedragingen van Klünner in Hoogeveen waren onderzocht door de opperwachtmeester der Koninklijke Marechaussee, Offeringa. Verdachte had tegenover hem erkend, dat, toen op een boerderij te Hollandscheveld, een Joodse familie was ontdekt, hij – tezamen met zijn confrater Karl Lamm – de man (zekere Szaya Reiner) tegen de muur had gezet en hem van dichtbij met een pistool had doodgeschoten.”

De naam van de eigenaar van de radio stond erop geschreven. De zo kwam er op 8 februari 1945 een inval bij meester Pennings. Man en vrouw gingen mee voor verhoor, de onderduiksters werden niet gevonden, en een vrouw uit de buurt werd gevraagd om op de kinderen te passen. Ze vond de dames Hoepelman, toen ze een slaapkamer op ging. De vrouwen kregen geen bescherming van de oppas, een kraamverzorgster. Nee, deze meldde het bij familie, deze meldde het bij de SS'er Karel Robbertsen, en dat leidde tot hun arrestatie.

De familie Reiner, de pleegzoon en de dames Hoepelman hebben de oorlog overleefd in kamp Westerbork. Er gingen geen treinen meer naar de vernietigingskampen. Het late tijdstip in oorlogstijd, was hun overlevingskans. Voor Jo Moes en de onderduikers hield de pijn van de oorlog eigenlijk nooit op, al wisten ze wel weer een draai te geven aan hun leven. Jo hertrouwde met Reinder van der Helm, de broer van haar 1^e man. De daders werden veroordeeld. Bij de verhoren was uiteindelijk ook de SS'er Auke Pattist nog betrokken geweest. Hij ontsnapte en zat zijn levenstijd uit in Spanje, waar hij een talenbureau had.

***Met dank aan Reinder van der Helm, voor de vele uren
die we samen spraken over de oorlog.
(Portret hierna.)***

Bronnen: Diverse rechtbankverslagen, zoals weergegeven in de pers in de jaren '40-'50. Waar sprake is van herinneringen, heb ik met de genoemde personen zelf gesproken. De basis van dit onderzoek werd gelegd in de jaren '80-'90 van de vorige eeuw, toen ze nog in leven waren. Ook Jo Moes werd enkele malen geïnterviewd. Na haar overlijden werden de herinneringen nog aangevuld door haar echtgenote Reinder van der Helm. We hebben een hele serie gesprekken gehad. Jo van der Helm-Moes ging al tijdens haar leven akkoord met publicatie van de delen waaraan ze had meegewerkt. Met Reinder werd afgesproken dat de hele oorlogsgeschiedenis en het nieuwe begin wat met hem was doorgenomen ook gepubliceerd kon worden. Er is een tweede deel van de levensgeschiedenis van Jo Moes. Deze is privé, alleen verspreid in familieverband. Informatie over de moordenaar van Szaya Reiner is vooraf gedeeld met de nabestaanden en Sal Kimmel.

